

Európa elfeledett hadszíntere

A tizenöt éves háború és Magyarország
(1591–1606)

MAGYARSÁGKUTATÓ
INTÉZET

Európa elfeledett hadszíntere

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 37.

EURÓPA ELFELEDETT HADSZÍNTERE

**A tizenöt éves háború és Magyarország
(1591–1606)**

**SZERKESZTETTE:
KANÁSZ VIKTOR – NAGY-L. ISTVÁN**

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2021

Lektorálta: Kanász Viktor, Nagy-L. István
Nyelvi lektorok: Nagy Dóra, Rási Szilvia, Szabó Zsuzsa
A szerkesztők munkatársa: Mati Márton

Térképek: Nagy Béla

Giampiero Brunelli tanulmányát Illik Péter fordította.

A borítón Hans von Aachen Allegória a tizenöt éves háború kezdetére című festményének részlete szerepel.

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Pomozi Péter, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Szerzők, Szerkesztők, 2021

Illusztrációk © 2021

Térképek © Nagy Béla, 2021

ISBN 978-615-6117-45-8

ISSN 2677-0261

TARTALOM

Előszó	7
HÁBORÚ ÉS HADVISELÉS	11
Kenyeres István: A tizenöt éves háború és a Habsburg Monarchia	13
Bagi Zoltán Péter: Mercoeur herceg kürasszírjainak felfogadása 1600-ban	45
PÁPA ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ	65
Nagy-L. István: A pápai vár a kutatási eredmények tükrében	67
Kruppa Tamás: Pápa és a pápaság. Gianfrancesco Aldobrandini generális és katonái a város alatt 1597-ben	91
KANIZSA OSTROMAI ÉS EMLÉKEZETÜK	107
Száz Csilla: Régészeti kutatások Kanizsa várának területén: múlt, jelen, jövő.	109
Giampiero Brunelli: „A legszörnyűbb megközelítések”. Kanizsa, 1601.	147
Kanász Viktor: Kanizsa 1600–1601. évi ostromainak korabeli megítéléséről és emlékezetéről	169
Illik Péter: A 15 éves háború a középiskolai tankönyvekben, avagy „Kanizsa elveszett”	245
Szerzők	267
Térképek	269

KANÁSZ VIKTOR

KANIZSA 1600–1601. ÉVI OSTROMAINAK KORABELI MEGÍTÉLÉSÉRŐL ÉS EMLÉKEZETÉRŐL

Kanizsa 1600. és 1601. évi ostromai komoly hírértékkel bírtak a korabeli Európában. A két ostrom megítélése nagyon eltérő utakat járt be. A heroikus küzdelmet sokféleképpen értelmezték és használták fel: volt, ahol az uralkodói reprezentációba épült be, volt, hogy vallási színezetet kapott, politikai célok alá támasztására szolgált, vagy éppen hősmítoszt teremtettek belőle. Jelen tanulmányban tehát nem a konkrét hadi eseményekkel foglalkozunk, hanem ezeket az emlékezeti rétegeket bontjuk ki, elsősorban a két ostrom helyi – nagykanizsai és zalai –, az országos, valamint az olasz, német és török emlékezetének széles spektrumú, de nem teljes körű bemutatásával.

A történelmi háttér

A Balaton és a Dráva között, a Kanizsa-patak – a mai Principális-csatorna – mocsarában lévő kanizsai vár Szigetvár 1566-os elvesztését követően lett a Nyugat-Dunántúl, valamint Stájerország védelmének egyik legfontosabb erőssége, valamint a kanizsai főkapitányság központja. Az új végvidék megszervezése a korabeli hadügyi adminisztráció egyik csúcsteljesítményének számított, ugyanis a Zrínyi Miklós hősi halálát követő pár évben a semmiből sikerült egy működő, mélységében tagolt várhálózatot kiépíteni. A végvidék

fontosságát jól mutatja, hogy főkapitányai között találjuk többek közt Thury Györgyöt és Zrínyi Györgyöt is. Az 1568-ban királyi kézbe kerülő várat olasz hadmérnökök – Pietro Ferrabosco és Sallustio Peruzzi – segítségével, modern elvek szerint kezdték megerősíteni és kibővíteni. A munkálatok azonban 1600-ra sem fejeződtek be, s a vár keleti része félkész állapotban várta az ostromló hadakat. Ennek ellenére az erősséget körülvevő nagy kiterjedésű mocsár jelentős akadályt jelentett minden támadó számára. Az oszmán erők régi vágya volt Kanizsa elfoglalása, amelyre végül 1600-ban adódott alkalom. A várat ekkor a stájer származású, egykori zenggi főkapitány, Georg Paradeiser védte, az ostromsereget pedig Dámád Ibrahim nagyvezír irányította. Kanizsa fontosságával a keresztény oldalon is tisztában voltak, ezért Rudolf császár katonasága a francia Mercoeur herceg vezetésével komoly kísérletet tett a vár felszabadítására. Részeredményeik ellenére a felmentő kísérlet az ellátási problémák miatt kudarcba fulladt, s ez megpecsételte a vár sorsát is. 1600 októberében szabad elvonulás mellett hosszú ostrom után Paradeiser feladta a rá bízott várat. E tettéért később bíróság elé állították és több társával együtt Bécsben lefejezték.

Kanizsát az oszmánok vilajetszékhellyé tették, védelmére pedig jelentős katonaságot rendeltek. Mivel Európa-szerte megdöbbenést keltett a vár elfoglalása, s féltek, hogy ezáltal veszélybe kerül Stájerország, valamint Észak-Itália, szinte azonnal felmerült a visszafoglalásának terve. Már a következő évben, 1601-ben egy jelentős nemzetközi keresztény sereg indult el Kanizsa alá. A Habsburg Ferdinánd főherceg által vezetett hadsereget magyar, horvát, belső-ausztriai és itáliai, VIII. Kelemen pápa és Vincenzo Gonzaga mantovai herceg által toborzott és fizetett katonák, valamint spanyol pénzen fogadott csapatok alkották. Bár biztosak voltak a győzelemben, a korai tél, s az ezzel járó kivételesen rossz időjárás, a hadsereg vezetésének hozzá nem értése, valamint a vezérek közti ellentétek miatt a keresztény csapatoknak fel kellett adni az ostromot. Ezt követően hosszú évtizedekre lekerült a vár visszafoglalása a napirendről. Legközelebb 1664-ben – szintén sikertelenül – Zrínyi Miklós próbálkozott a visszaszerzésével, majd végül csak 1690-ben került újra a félhold helyére kereszt a kanizsai várban.

Árulás vagy isteni büntetés? A magyarországi kortársak véleménye

„Ebben az évben a kanizsai királyi várat, egész Horvátország (Helyesebben Dél-Magyarország) legerősebb és legfontosabb védőbástyáját a törökök serege Ibrahim pasa vezérletével körülfárta, és végül hosszabb ostrom vagy küzdelem nélkül, álnok árulás révén az ellenség kezébe került.”¹ A kortárs Závodszy György naplójában e sorokkal sommásan foglalta össze kora magyarországi közvéleményét, amely komoly érdeklődést mutatott a kanizsai ostromok iránt. A korabeli történetírók munkáiban, különböző naplókban, országleírásokban, valamint a hivatali írásbeliségben is rendre találkozunk hosszabb-rövidebb formában egyik vagy másik, bizonyos esetekben mindkettő ostrommal.²

A történetírói munkák közül a legrészletesebb a kanizsai eseményekben is részt vevő, a helyszínt ismerő Istvánffy Miklós elbeszélése.³ A „magyar Livius” reális és elfogulatlan képet adott. Az 1600. évi oszmán hadjáratnak Kanizsa felé fordulását a szigeti bég kezdeményezésének tartotta. Paradeiser kapitányról rossz véleménnyel bírt, Mercoeur herceg felmentő próbálkozásáról viszont elismeréssel írt.⁴ A herceg sikertelenségének okát a nagyon elharapódzó élelemhiánnyal magyarázta, Mercoeur pedig – a visszavonulás sikeres keresztülviteléért – elismeréssel illette.⁵ A vár feladásának oka szerinte Paradeiser kétségbeesése

1 Tusor 2011, 23.

2 Jó példa erre Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 1600. augusztus 28-ból, amely szerint a Dunántúlon sok hír terjedt már az ostrom alatt: „Mivel időközben teljesen világos hírek keltek szárnyra a törököknek a Kanizsa ostromára irányuló szándékairól [...]” Tóth 1989, 235.

3 Istvánffy 2009, 357–388. A Kanizsával foglalkozó részeket azok hosszúsága miatt jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban közölni.

4 „[...] a vitélő nép is őhöz, mint felettebb fősvény s az együttelésben barátságtalan emberhez, nem könnyen akarnának menni, s az ő neve, mint ki Klissának a törököknek visszaadásában tanácsadó s a községet oly nagy kárba hozta volt légyen, azoknál mindenütt gyűlölséges volna.” Istvánffy 2009, 360.

5 „Ez az az visszamenetel, amelytől, mint vitéz módon és elég szerencsésen lött dologtól, Mercurianus minden hadviselőket ítéletivel másoknak ritkán engedtetett hadakozás tudományának dicséretét nyeri.” Istvánffy 2009, 370.

volt, amelyért az életével fizetett.⁶ A következő, 1601. év eseményeivel kapcsolatban kiemelte, hogy Rudolf császárral ellentétben a pápai csapatok vezére, a pápa unokaöccse, Gianfrancesco Aldobrandini Kanizsa ostromát javasolta. Beszámolt a hadvezér haláláról, a mocsár áthidalásának nehézségeiről és a keresztény csapatok komoly erőfeszítéseiről. Az ostrom feladását végül egyértelműen a kegyetlen hideg és a korai havazás számlájára írta.⁷

A korabeli történetírók közül Istvánffy után a későbbi nádortól, Illésházy Istvántól származik a legtöbb információnk. A neves főúr írt az oszmán haditervekről, a babocsai vár elfoglalásáról, mindeközben pedig kritikus hangokat is megszólaltatott.⁸ Bemutatta a vár és védői állapotát, majd az ostrom menetét is.⁹ Röviden kitért a sikertelen felmentő kísérletre és a következményeire, így Kanizsa feladására is.¹⁰ 1601 kapcsán megemlékezett Kanizsa török megerősí-

6 „Paradisius és akik Kanizsában megszálltanak vala, minekutána eszekbe vevék, hogy az had, melyben minden reménségeket helyezték vala, keveset használván nékiek, visszatért volna, kétségbeesvén [...] feladván a várat [...] békével bocsáttatnék [...]. De nemsokára azután az ő felettébb időnap előtt való kétségbeeséséért s feladásért törvény szerint vétkeinek lenni találatván, némely társaival együtt az császár parancsolatjából fejével fizete.” Istvánffy 2009, 370.

7 „De mindjárt ugyanazon éjtszaka az nagy kegyetlen és iszanyú északi szelek északról fűni kezdének, és az ég megháborodván, és szokatlan nagy hó esék, minéműt az őseink ideje sem említene. [...] sokan kunyhóikban s vermekben szánatos halál nemével megöletve s fagyva merekedve találatnának. [...] Mely iszanyú háború időnek szélvész nemhogy valamennyire csendesedni, de mindennap dühösködvén, az szelek inkább-inkább öregbedni láttatnak vala, és hogy maga az ég és az föld is az ellenség mellett állana [...]” Istvánffy 2009, 386.

8 „Tanácsot tarta ott az törökökkel, és azt végezte vala, hogy fél hadát Kanizsa alá bocsássa, maga pedig Esztergom alá jöjön és azt megszállja.” Illésházy 1863, 69., „Másfelől az Tihája az előjáró haddal Babocsát szállá meg, azt megadák neki három nap múlva, és onnan Kanizsa alá szállá; a vezér bassa is, Ibrahim, utána szállá.” Uo. 83., „[...] főképen hogy immár Moldva és Oláhország elszakadott mellőlök, az németektől messze, és meg nem oltalmazhatják őket az pogányok ellen, minthogy Kanizsa szintén előttök volt, és mégsem oltalmazhatták meg [...]” Uo. 82.

9 „Ibrahim bassa, megadván nekik Babolcsát, megszállá Kanizsát. Ezt az végházat igen elhagyták volt, semmi fizetése a szolgáló népnek benne nem volt; nem sok idővel azelőtt egy németet, kinek Paradaisz neve, az ki Klisszát is féltében megadá a töröknek, ezt tevék belé kapitánynak; vele 400 német, magyar, mind futott nép és egyéb százan voltak benne, kevés eleség, porok, golyóbisok; de a sepedék miatt semmit nem árthatott nekik az török, mert ha az bozótot töltették, az víz fölradott és kiöntötte az sánczbúl őket.” Illésházy 1863, 85–86.

10 A vár feladásáról: „A kanizsaiak annál inkább megrettenének, 21. Novemb. megadák az várat, kiket az török megajándékoza és békével elbocsátá őket.” Illésházy 1863, 87.

téséről, az ostrom előkészületeiről, valamint a hadi eseményekről.¹¹ A sikertelenség felelősségét – protestáns lévén – a felekezeti harcok évszázadában nem annyira a kegyetlen időjárásra, hanem sokkal inkább a hercegre, valamint a táborában lévő jezsuitákra igyekezett hárítani.¹²

A szintén kortárs, a régiót jól ismerő, Babocsa várát feladó Pethő Gergely is beszámolt *Rövid magyar krónikájában* a vár sorsáról. Fontosságával is tisztában volt: „Ez nem tsak Magyar Országnak, hanem sok több Országoknak is kapuya és őltalma vala.” Ezért megemlékezett Kanizsa ostromáról, Mercoeur herceg seregéről, valamint Paradeiser sorsáról.¹³ A következő évben zajló sikertelen

11 „Teletszaka az török Kanizsát mind épété, de kikeletre ugyan igen megerősíté, szép szót adván az polgároknak, mind meghódoltatá az falukot Szalaságban.” Illésházy 1863, 87., „Az római császár egyben akarja vala hozni a stíriai hadat azokkal, az kiket az Dux Mercurio mellé adott vala, valának azok is 20 ezeren, és Budát akarja vala megszállani. De az gréczi herczeg és annak az anyja addig kérék az császárt, hogy megengedné nekik, hogy ők vegyék meg Kanizsát, kit végre megengede nekik az császár. Megszállá azért az Ferdinandus stíriai herczeg Kanizsát az törökökre 9. Aug., sok álgúkkal löveté; az olaszok sokféle mesterséges hidakat csinálnak az bozótón és árkokon kin általmentenek.” Uo. 95.

12 „Kanizsát igen lassan kezdék forgatni az olaszok, és azért Mátyás herczeg 3 ezer gyalogot küldé oda németet segítségre, és Nádasdy Ferenczet magyar lovasokkal; ő maga Fejérvárról Beszprimre jöve, onnan Pápára és Bécsben. Az gréczi herczeg az hadakozásában inkább mindenkor az jezuvitákkal tanácskozik, és népét, ki neki segítségre jöve, hátra szállítá, azt végezvén, hogy ezeké lenne az híre neve, ha azokat ostromnak bocsátának. Azonban szörnyűképen törökök kezdenék lőni. Mert immár Novemberben vala az idő, két-három dérről sok meghala az olaszokban és németekben és elszökék benne; azonban magokban megrémültek és elfutának, 60 örög álgút és taraczkokat hagyának ott, 20 ezer puskánál többet, 20 ezer dárdát, lánczos kópiát, számtalan fegyverdereket, minden sátorokat, éléseket, szekereket. Az herczeg is gyalog mene el, végre Istvánffy Miklósa és Draskovics Jánosra, az tótországi bánra találkozott, azok hozták Csáktornyára, ott Zriny adott kocsikot neki, és azon mene Gréczbe, ki iffú vala, 24 esztendő, és mindenestül fogva az jesuiták tanácsán jár vala minden dolgaiban.” Illésházy 1863, 98.

13 „Ibrahim Basa a'Vezér, keét száz ezer Törökkel Tátárral ki jöve, és jöttében Babólcsát meg szállá, és azt Septémbernek 4. napyán meg vevé azután Kanisát, Septembernek 8. napyán, az az, kis Aszszony napyán megszállá, Kinek segítségére, Duca de Mercurio, Zrinyi György, Nádasdy Ferencz, Dráskovics János a' Bán, és Herberstáner Sigmond a' Generál, el menének holott egynehány napig ingerkedvén a'Törökökkel, kényszerítettének előttök nagy harczal vissza szállani, Dráva és Mura közbe. Mert immár a' Tatárok; élésítés el fogták vala a' Thábornak. Ott vitte el az Algyu Kaftalanffy Péternek a' feyét Stankovacski Ferkást elevenen el fogták, ki ugyan oda marada. Ibraim Basa azért látván hogy Duca de Mercurio vissza szállot hadával, Kanisát minden felöll jobban meg szorítá és Octobernek 21. napyán, Szent Orsola Aszszony napyán, a' meg-szállásnak utánna hatt hétrel, Országunknak nagy kárával, hitre Paradaiser Györgytől, az ott való Capitántúl meg vevé. Ez nem tsak Magyar Ország-

ostromért Istvánffyhoz hasonlóan az időjárást tette felelőssé.¹⁴

A hírek nemcsak a Dunántúl lakosságát érdekelték, hanem az Erdélyi Fejedelemségbe is eljutottak. Így többek közt Szamosközy István is hosszasan írt az eseményekről. Leírásában a várat a németek adták fel, és a kivégzett Paradeiser-ről szintén lesújtó véleménye volt.¹⁵ A Bocskai István diplomatájaként szolgáló

nak, hanem sok több Országoknak is kapuya és óltalma vala, kiért azután való esztendőben, Paradaiser Györgynek, egynéhányad magával a' Császár feyét véteté Bécsben. Kis Komáromból, halván Kanysának veszedelmét ki szökének, kibén Törököket helheztetének." Pethő 1660, 97rv.

- 14 „Ferdinánd, a' Stayer Országi Herczeg, a' Cáról Herczegnek a' fia, kinek segítségére a' Nyólczadik Kelemen Pápa, Aldobrandinust a' maga Eoccsét, tizenhárome ezer Olaszszal bocsátta vala, Kanisát, Septembernek 4. napján megszállá, és azt rettenesessen lövete. De a' Vár megszállásának előtte meg hala Aldobrandinus. [...] Ferdinánd Herczeg, mikor immár tíz egész hétig Kanisát erőssen vittátta volna, az Arnaut kis Haszan Basára, iszonyu nagy hoo, és rettenetes erős hidegh üdő esék Tháborára, ki myátt az Olaszok és Németek, szántalanon halának el, Végre, semmiképpé a' nagy hideget meg nem álhaván, kényszerítették mondhatatlan nagy sok kár Vallásokkal, vissza szállani alóla, és egész Tháborát, négyven öreg fal-terő Agyuját és Taraszkat, sok számtalan külömb külömb féle hadakozó szerszámát és eszközét, a' Vár alatt hadni. Az Olaszok a' Tháborban, és az uton, inkább mind el halának hideggel. Ez len 18. napján Novembernek." Pethő 1660, 98rv.
- 15 „Anno 1601. Csarlóközi István volt hajdúhadnagy Kanisa alatt, mikor Ibraim basa megvőtte Kanisát, ez hajdúk előljáróban voltak, igen emberkedtenek. De végre úgy megverték az törökök őket, hogy nagyobbbrésze oda vészett. Azután az olaszokra jutott az dolog, kik Kanisa alatt u. m. tízezeren voltak, de semmi harcznak nem állván, éktelenül ott vészettek az törökök és hajdúk őket. Ez Kanisa megvétele előtt békességet futotta az német, de az mint mondják csak az üdőt halogatta vele, hogy az tél azonközbe eljöjjön és az töröknek ideje ne legyen az hadhoz. Ezenközbe azért alattomba mind eljártak az hajdúk. Eszéknél az Drávánál való hidat, ki két egész mélyföldig nyul, az sok vizes seppedékes [azaz vizenyős – KV] helyek miá, az hajdúk reá menvén nagy részét elégették, Szerém-Uj lakot meggyújtották, megégették, sok egyéb csatázásokat tettek az békesség színe alatt. Erre nézve Ibraim basa Kanisát hirtelen megszállotta és megvőtte. Annakelőtte penig Sasvár agát küldötte volt Esztergomba az békeség tractálása felől, de mind hiába. Ez volt az oka Kanisa megvételenek. Nagy sok számtalan lészakot [azaz palánkot – KV], gerendákat, fákat, font-sövényeket csináltatott volt az basa, azokat hanyatta az semlékekre és mindaddig töltötték, addig halmozták, hogy végre megadták az németek. Kapitán Paradaizer volt benne, kinek azután fejét vétette Rodolphus császár Bécsbe. Az ki az császárnak meghozta volt az Kanisa vételét, lefogta és igen megbaculálta [azaz megbotozta – KV]. Ezt adta az hírmondásnak praemiumját [azaz díját – KV].” Szamosközy 1880. 152. A későbbiekben is megemlíti Kanizsa elvesztését, s az erődöt a legfontosabb várak közé sorolta: „Mert az elmúlt hatvan esztendőben ti sok fűvárakat ejtettetek az török kezében, Budát, Pestet, Esztergomot, Szolnokot, Egret, Kanisát több sok tartományokat és várakat Tótországban, Horvátországban etc.” Uo. 231–232. Valamint: „Az megöletett császárfiát temették Konstantinápolyba az nagy Ibraim basa mellett, ki Kanizsát megvőtte.” Uo. 207. „Strigonium recuperatum est, at amissa est

protestáns költő, Johannes Bocatius *Hungaroteutomachiájában* is – Paradeisert a Győrt feladó Hardegg gróffal együtt elítélve – a németeket elmarasztaló véleményekkel találkozunk.¹⁶

Kanizsa elestének lett egy vallási térbe helyezett értelmezése is, amely a zsidó nép történetével párhuzamot vonva a török előretörésben Isten büntetését látta, amelyet a magyarság bűnei okoztak. Ennek egyik megnyilvánulását 1600 novemberében, Vas vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvében találjuk: „Jól-lehet bűneink miatt magunkra haragítván Istent, nagyon is megérdemeltük, hogy az ellenség elfoglalja Kanizsát [...]”¹⁷ Szintén Vas megyéhez kötődik egy másik, Magyarai Istvánnak, Nádasdy Ferenc sárvári evangélikus prédikátorának 1602-ben írt műve, *Az országokban való sok romlásnak okairól*. E munkában Magyarai szintén Isten büntetését látta az elmúlt véres évtizedekben. Ezt taglalva hozta példaként Kanizsa 1601-es fagyos ostromának esetét is.¹⁸

A soproni evangélikus polgárok is hasonlóképpen értékelték a történeteket. Ezt kitűnően tükrözi Faut Márk és Klein Menyhért krónikája, amely beszámol arról, hogy „Ferdinánd főherceg Grazban, a Főtéren, ládákból, deszkákból és

Agria et Canisa praecipua propugnacula Ungariae.” Uo. 301. „Romffnak sógora volt Paradeizer, ű commendálta volt az kanisai tisztre, azért vetette ki császár Romffot, hogy olyan hitván embert commendált volt arra az tisztre. Ingyen sem vitták és mindjárt megadta.” Uo.126.

16 „Tudjuk ám, s elöttetek is (ismert) – hogy a kicsinyt a naggyal összevessem, Győrt és Kanizsát nevezem meg –ki adta át szégyenletes módon az egyiket és a másikat is az ellenségnek! Bizony állítom, hogy Hardegg gróf és Paradeiser volt. Németország eme két ékessége, Hardegg és Paradeiser, na, ők aztán az utolsó leheletükig, hűségesen, egy lépést sem hátrálva kitartottak a császárukért, ugyebár? Pfuj, micsoda szégyen, restellhetitek, amíg világ a világ! Egy seregnyi van az effélékből!” Bocatius 2014, 126–127. Paradeiser nem minden alapot nélkülöző védekezéséről: OSZK Kézirattár, Fol. Germ. 1408., Cerwinka 1968, 491–503.

17 1600. november 25. Tóth 1989, 243.

18 „Ha penig mégis bálványimádók, képtisztelők leszünk, s azon régi gonosságokban maradunk, melyekben ez idáig voltunk, úgy megvakít az Űristen is bennünket, hogy még az hasznos eszközökkel és jó alkalmatosságokkal sem tudunk országunk szabadulására élni, mint hogy ez ideig is, noha minekünk jobb alkalmatosságunk volt ugyan az hadhoz az ellenségnél, de miért hogy az bálványozás kösztünk erőszakkal ótalmatzatott, nem élhetünk véle, mert büntetésül Isten is akadékot vetett bele, éhséget, drágaságot, viszhavonyást, döghalált, hadviselők betegségeit, esőt, havat, szelet, árvizet, hideget, félelmetességet etc. bocsátott tartóztatástulaz vitézekre, melyek miatt elkezdett dolgunkat, mind Buda és Kanizsa alatt is, félbenhattuk.” Magyarai 1979, 139–140.

fatörzsekből a jezsuiták biztatására és hízelgésére felépíttette Kanizsa mását, ezt a faerősséget megostromolta és nyomban be is vette.” Ezt követően nem kevés iróniával, vitriolos tollal jegyezték fel, hogy „Amikor azonban a Magyarországon fekvő igazi Kanizsa ellen vonult olasz hadnépével, jezsuita és kapucinus szerzeteseivel – ezek voltak a legjobb haditanácsosai és ezredesei – egy kapucinus a keresztet a várban levő törökök felé emelte, de egy ágyúgolyó keresztetől a levegőbe repítette.” A történetekben isteni beavatkozást véltek felfedezni: „Mindenféle hadi fortéllyal megkísérelték a vár bevételét, ám Isten hirtelen borzalmas hideget küldött a hadnépre, sok hó esett, hadnépének több mint a fele megfagyott, nagy ágyúi a sárba ragadtak. Összes kincse ottmaradt, mert megfagytak az állatok is, és nem volt elegendő élelmiszerük sem. Így nagy veszteséggel dolgavégezetlenül elvonultak. A törökök aztán az ágyúkat és minden mást behurcoltak a várba.” A történet végén az is kiderül, hogy mi lett volna a siker záloga: „Azt is mondták a törökök, hogy ha lutheránusok lettek volna, akkor a grazi herceg könnyen meghódította volna őket és a várukat, mert állítólag különös szerencséje van a lutheránusokkal szemben.”¹⁹

Érdekes módon a komoly veszteségeket okozó két ostrom kevésbé mozgatta meg a korszak művészeinek és mecénásainak képzeletvilágát. Ezért a kora újkorból mindössze egy, ám annál impozánsabb magyarországi képzőművészeti alkotást köthetünk az ostromokhoz. Az egykor a Kanizsai család által birtokolt sárvári Nádasdy-vár dísztermének mennyezetén Nádasdy Ferenc megbízásából Hans Rudolf Miller készített 1653-ban egy az 1601-es ostromot ábrázoló falfestményt. Az alkotáson a kanizsai várat Hans Siebmacher híres metszetét mintául véve festették meg, a csataábrázolás pedig Antonio Tempesta firenzei rézmetszőnek Paulus Aemelius hőstetteit bemutató metszete alapján készült.²⁰

E forrásokat áttekintve jól látszik, hogy a két ostrom története a Királyság egész területén, valamint az Erdélyben élő kortársakat is foglalkoztatta, és igyekeztek értelmezni, megmagyarázni az érzékeny veszteségeket. Ennek köszönhető, hogy a század első évtizedében még a nemesítő oklevelekben és az

19 Kovács 1995, 76–77., 139–140.

20 Galavics 2000, 453–455.

országgyűlések kapcsán is többször előkerültek a Kanizsa falai alatt zajló események.²¹ Az események bemutatásánál sokszor hol burkoltan, hol egészen nyíltan bűnbakképzéssel találkozhatunk, s általában a németek, Paradeiser, esetleg felekezettől függően a katolikusok vagy a protestánsok hibájának tartják a vár elvesztését és a visszafoglaló kísérlet kudarcát.

„A gyáva Paradeiser” – Az ostromok kései emlékezete Magyarországon

Kanizsa ostromainak históriája a 18-19. századra a hideg emlékezet tartományába került, így elsősorban történelmi munkákban, valamint különböző, Kanizsát is érintő útleírások során került megemlítésre, sőt, az alsófokú iskolai tananyagba is bekerült. A professzionális magyar történetírás egyik első alakja, a jezsuita Timon Sámuel Kronológiájában, majd pedig Losontzi István híres, először 1771-ben napvilágot látott, és több mint hetven kiadást megélt iskolai tankönyvében egy-egy mondat erejéig megemlékezett Kanizsa ostromáról.²² Bitnitz Lajos 1825-ben járt a városban, s a vár históriáján felbuzdulva az egykori nagy események színhelyét is fel szeretne volna keresni, azonban falak helyett már csak cövekeket talált. Mindazonáltal leírta az erősség történetét is, Paradei-

21 Kitűnő példa erre II. Mátyásnak az 1610. december 1-jén budróci Budor János és családja számára kiállított armálisa. „Sub iisdem diebus, cum illustrissimus princeps Philippus Emanuel Dux Lotharingiae in subsidium Canisianorum militum venisset [...]. Procedente tempore, cum Ibrahim Passa Turcarum vezirius praesidium Canisa obsedisset [...]. Sic etiam cum serenissimo archiduce Ferdinando eadem Canisa sequenti anno per pontificium exercitum obsessa fuisset, eiusdem obsidioni interfuisse, et Patriae servitio praestitisse.” Pálffy 2002, 977. 1600. december 8-i királyi meghívóban pedig a következők olvashatók: „Quum amissa Canisa, et hostibus Turcis indes magis in regni istius nostri Hungariae reliquias dire saevientibus [...]” Fraknói–Károlyi 1885, 484.

22 „Octavo deinde Septembris Canisiam arcte obsidet, ac quadragesimo obsidionis die deditio facta, eandem occupat.” „Ferdinandus Archidux sex hebdomadarum obsidione Canisiam recuperare conatus, ob frequentes pluvias, & aeris intemperiem desistere a molitionibus ulterioribus cogitur.” Timon 1764, 256., „Ezek után Ibráim Fő-Vezér ismét Magyar Országba jött 1600. és útjában Babotsát, az után Kanisát - is meg-vette.” Losontzi 1773, 134.

sért téve felelőssé a vár feladásáért.²³ Ezt követően 1862-ben Györök György a *Balaton-Füredi Napló*ban mutatta be nagy részletességgel a vár elfoglalásának történetét.²⁴ A 19. század végére sem változtak sokat a vélemények, általában az események rövid bemutatásakor Paradeiser nyakába varrták a történeteket.²⁵ A véres események emléke egy-két esetben a történeti irodalom falát is átütötte, s a napi aktuálpolitika is felhasználta hivatkozási példaként. Bizony Ákos országgyűlési képviselő például a Parlamentben a közös hadsereg kapcsán emlegette fel Paradeisert.²⁶

Kanizsa és katonáinak történetét a korszak – szemléletében máig meghatározó – jeles piarista történétírója, Takáts Sándor vette újra elő, s publikált rendszeresen hosszabb-rövidebb írásokat a témában. Takáts Habsburg-ellenessége és a németekkel szembeni ellenszenv Kanizsa kapcsán is jól érezhető. 1926-ban például *A gyáva Paradeiser* címmel közölt cikket, nem rejtve véka alá a közel sem közömbös véleményét.²⁷ A korban – új megközelítési nézőpontokat nyújtva – más hangok is megszólaltak a témában. Ennek legékezebb példája, hogy Banfi Florio az itáliai források felhasználásával 1940-ben egy elfogulatla-

23 „Maga a Kanizsai vár is [...] a' dúló Török' dühének 1571, 1574, és 1584-ben szerencsésen ellent állott, hanem Paradeisernek feladása által 1600-ban Török kézre jutván, csak 90 évek után szabadulhatott meg a' járomtól [...]” Bitnitz 1825, 57.

24 Györök 1862.

25 „[...] Paradeiser Gy. erélytelen védelme folytán Kanizsa is a török kezébe esnek [...]” Okányi 1892, 12. „Október 22-ikén Kanizsát idegen kapitánya, Paradeiser György gyávasága, melyért utóbb életével lakolt, a török kezébe juttatta.” Acsády 1897, 527.

26 Bizony Ákos a korszak nagy polémiája, a közös hadsereg kapcsán 1903-ban tartott parlamenti beszédében emlegette fel az eseményeket: „Méltóztatnak tudni, hogy 1600-ban Kanizsát Paradeiser György szintén kardcsapás nélkül adta fel. De ha valaki ismerni akarja azt a felfogást, a mely a magyar és osztrák hadsereg között mindig létezett, csak olvassa el azt a rendkívül érdekes polémiát, a melyet 1662-ben Zrínyi Miklós a költő folytatott Montecuccolival.” Szabadság, 1. (1903) 11. sz. 4.

27 Takáts 1926, 1–2. „Ha Zrínyi György marad kanizsai főkapitány, a vár sohasem kerül török kézre. De a császár nem bízott a magyarban s a gyáva és tudatlan Paradeiser-re bízta, aki aztán gyalázatos módon feladta Kanizsát. Fejét később a hóhér ütötte le Bécsben. Hogy miként viselkedett Paradeiser az ostrom alatt, arra álljon itt Zrínyi György följegyzése: »A kanizsai vajdák azt mondják, hogy Paradeisert elsőben akkor látták, mely nap az török megszállotta. Másodszor akkor látták, midőn föladta a várat. Egy boltban hevert az megszállás idején.«” Takáts 1927, 95–96., Takáts 1929, 1–2.

nabb, adatgazdag tanulmányt közölt az 1601-es ostromról.²⁸ A történetek értelmezési keretét mégis sokkal inkább Takáts interpretációja szabta meg. A második világháborút követő kommunista diktatúra történelemszemléletébe jól beleillett a „nyugatellenes” takátsi modell, amely – népszerűsége okán – erős hatást gyakorolt a későbbi évtizedek, sőt napjaink történelmi tudatára is.²⁹

Az utóbbi évtizedekben a tizenöt éves háború – valamint Kanizsa ostromainak históriája – kapcsán megfigyelhető egy tisztulási folyamat: egyre több forrás kerül kiadásra, újabb tanulmányok születnek, amelyek segítségével realisabb kép rajzolódott ki az eseményekről. Azt láthatjuk, hogy érdekes módon elsősorban nem is a hatását tekintve nagyobb jelentőséggel bíró 1600., hanem sokkal inkább az 1601. évi ostrom keltette fel a kutatók érdeklődését. Ennek okát elsősorban a források adta lehetőségekben látom: a vár visszafoglalásáért harcoló nemzetközi seregek katonasága a szélrózsa minden irányába elvitte a drámai események hírét. Ennek hatására Európa-szerte találunk a témánkat érintő forrásokat. Az elmúlt években elsősorban a bécsi, török és itáliai levéltárak kutatása által komoly mértékben bővült az ostromok ismert forrásainak száma, valamint e források értelmezése is új erőre kapott.³⁰ A történetek emellett

28 Banfi 1940.

29 Ennek illusztrálása: „A törökök sem Paradeiser kapitány, sem katonái vitézségéről nem tarthatták sokat. [...] Nem is tartotta őket a császár elég „hűnek” s helyettük egyre nagyobb számban küldött a magyar várakba idegen zsoldosokat, akiknek igazán nem az ország védelme volt az érdekük, hanem csak az, hogy minél nagyobb zsákmányra tehessenek szert! [...] Ferdinánd főherceg vezetésével hatalmas, szinte teljesen kizárólag nyugati zsoldoskatonákból álló sereg kísérelte meg Kanizsa visszafoglalását. [...] nem a védők, hanem a támadók seregei örlődtek fel olyannyira hogy az egész ostromló felszerelést, ágyukat, sátrakat, poggyászt hátrahagyva futottak el Kanizsa falai alól [...]” Zala, 9. (1953) 233. sz. 2. „Thúry halála után Kanizsára idegen zsoldos sereg került, 1600-ban fel is adták a várat a törököknek.” Népművelés, 1. (1954) 4. sz. 8., „A Habsburgok magyarellenos politikájának következtében a hazaszeretettől fűtött végvári vitézeket később szélnek eresztették, helyettük zsákmányra éhes idegen zsoldosok kerültek a várba, akik 1600-ban kitűzték a fehér zászlót Kanizsa bástyáira.” Lobogó, 10. (1968) 20. sz. 11., „[...] a török 1600 őszén – jórészt az idegen származású parancsnok gyávasága miatt – bevette a kulcsfontosságú várat.” Magyar Nemzet, 49. (1986) 45. sz. 7.

30 Pl. Brancucci 1980., Tóth 1986., Vizi 1990., Ivanics 1992., Kelenik 1997., Sudár 2006., Tóth 2000, 309–345., Bagi 2013., Norton 2017., Brunelli 2018., Huszthy–Kanász–Szovák 2018., Szovák 2018a, Szovák 2018b., Kruppa 2019., Kanász 2019a., Kanász 2019b., Kruppa 2020., Kanász 2020a., Szovák 2021., Tóth 2021.

egy-egy esetben a mai magyar prózában is helyet kaptak.³¹ Végül a legújabb (had)történeti összefoglalók sem feledkeznek el az ostromokról.³² Mindezek örvendetes fejlemények, főleg annak tükrében, hogy az elmúlt évszázadban a magyar középiskolai tankönyvekből Pápa ostroma mellett a Kanizsa alatti események is eltűntek.³³

31 Ezek közül kiemelkedik Passauth László *A herceg muzsikusa*, Jankovich Ferenc *A tél fiai*, Benkő László *A Zrínyiek*, Wodianer-Nemessuri Zoltán *Alkony (1580-1605)*, valamint Háy János *Dzsigerdilen* című regénye. „Tábor Kanizsa alatt. Csíkokban fut végig a rongyos hó, a nedves, nyers fahasábok gyér tüze mellett körmüket fújják a mantuaiak. Ez Vincenzo herceg új hadjárata. Már bölcsebben, nagyobb gonddal készült neki az utazásnak. Kevesebb selymet, zenészt és gróft hozott, több ágyút, melegebb köntöst, több bort. Ahhoz, hogy elfoglalja a töröktől a hírhedt kanizsai várat - nem kell muzsikus.” Passauth 1957., Jankovich 1980, 324–325., 333., „És beköltözött a török Kanizsára: A templomok ékét leverték a tornyokról, s a déli harangok hangját felváltotta az Allah-u ekber. Zúgott és morgott Rudolf császár haditanácsa, és átkozta a katonákat, akik csak utolsó csepp vérükig voltak képesek védeni az erősséget. [...] Kanizsa elvesztése mérhetetlen bajokat hozott a nemzetre: háborúságok sorozata indult meg, hogy csak a legnevezetesebbre utaljak, a Bocskai-hajdúk király elleni zörgölődése. Ám bármi súlyú vészt is jelentett a Kanizsai vilajet létrehozása, az évek mégis csak teltek, s a tartomány mit sem változott, olyanformán maradt csonka, mint volt első évében.” Háy 2004, 154–155., „A várat a török immár húsz esztendeje tartotta megszállás alatt, és minden jel arra mutatott, hogy esze ágában sincs megválni tőle. [...] Kanizsáért évtizedekkel előtte sokat verekedtek. [...] a lápon túli száraz mezőségeket ésombokat tízezernyi török, horvát és magyar katona vére öntözte.” Benkő 2015, 28., „A diadal után a császári had egy része Kanizsára vonult. A korai hószállingózás, a köd és a fölázott utak a menetet jócskán megnehezítették. A nyirkos október végi időjárás embert-állatot ugyan megviselt, ám a sereget az ostromra teljességgel alkalmatlan ősz se tartotta vissza, mert a stájer főherceg közel harmincezer fős serege már egy hónapja Kanizsa alatt várakozott. [...] A tisztek zúgtak-morogtak. A kanizsai vereséget nem a nagyvezírnék, hanem az erőviszonyoknak tulajdonították, és annak, hogy a vonulás a felperzselt tájon, szakadó esőben túl soká tartott. Mire a vár alá jutottak, a harc ellehetetlenült. Fejérvár bevétele nagy diadal, Kanizsáé nem sikerült, hát aztán?” Wodianer-Nemessuri 2019, 371–372., Végül legújabb regényében M. Csóti Ágnes is megihlették a történetek. M. Csóti 2021, 18–23., 27., 103–110.

32 Kelenik 2013, 80–81., Bagi 2020, 92–93., 96.

33 Ld. Illik Péternek a kötetben található tanulmányát.

Zrínyi, Thury vagy Aldobrandini? A kanizsai emlékezet alakulása

A kezdetek

Nagykanizsa tragédiája, hogy a nevét Európa-szerte ismertté tevő vár falai a 18. század elején elpusztultak, így fizikailag nehezen tud a helyi emlékezet kapcsolódni az eseményekhez.³⁴ Ennek ellenére történeti emlékezetében kiemelten fontos a kora újkor. Mivel ekkor került a város az országos és európai érdeklődés homlokterébe, a cívisek is e vérrel, dicsőséggel és bukásokkal teli kort tartják szűkebb pátriájuk legfontosabb korszakának. Mindez a hivatalos és alulról jövő történeti emlékezetben is érzékelhető. Világosan látszik azonban, hogy a „török kor”-ból Kanizsai Dorottya és a mohácsi csata halottjainak eltemetése, Thury György kapitánysága és hősi halála, valamint Zrínyi Miklós 1664-es ostroma uralja a helyi emlékezetet, s a vár 1600. és 1601. évi ostromai háttérbe szorultak.³⁵

Mindazonáltal, még ha bűvópatakszerűen is, de a két ostrom értékelése helyi szinten is megtörtént. A város történetét először papírra vető Horváth Gyula 1861-ben, Kanizsán megjelent könyvecskéjében meglepően hosszan, költői képekkel és párbeszédekkel tarkítva, a valóságtól sokszor elrugaszkodva ismertetve az eseményeket.³⁶ Az őt követő fél mondatos említések után a városi könyvtár névadója, Halis István mutatta be 1895-ben az eseményeket. Ő Paradeiser és – a hideg idő helyett sokkal inkább – Mercoeurt, valamint Ferdinánd főherceget

34 Ennek a legszebb megfogalmazása: „Hiába keressük a dicső múltú vár büszke tornyait, futóárkait, hiába kutatjuk a rengő búzatáblák között Zrínyi Miklós, Thury György legendás alakját, az Allah nevét üvöltő törökök seregét, mindez már rég a múlté. A vár valahol a rétek alatt álmodik a múltból, a vitézek poraiból acélos búza szökken kalászba, a régi bástyák helyett karsú gyárkémények nyúlnak az ég felé, – a város mintha elfelejtette volna múltját.” Bodri–Madarász–Zsadányi 1935, 174.

35 Kanász 2020b, 98–100., Kanász 2021, 98–110.

36 Horvát elsősorban a rossz vezetést és az időjárást tette felelőssé az 1600. és – tévesen 1661-re datált – 1601. évi kudarcért. Horváth 1861, 15–21.

tartotta felelősnek a történetekért.³⁷ Ugyanebben az évben jelent meg a kanizsai gimnázium évkönyve, amelyben hosszan lehet olvasni a vár történetéről. Ebben kiegyensúlyozott, rövid leírást kapunk az ostromokról is, elsősorban az élelmi-szerhiányt okolva a kudarcért.³⁸

1896-ban jelent meg Balogh János máig sokak által használt, azonban feletébb megbízhatatlan hadtörténeti összefoglalója, amely harminchárom oldalon keresztül meséli el a történeteket. Paradeiser várfeladását ő is árulásnak minősítette, az 1601-es kudarcot pedig elsősorban a hideg számlájára írta.³⁹ 1929-ben a város történetének következő monográfusa, Barbarits Lajos elsősorban Balogh alapján ismertette a történeteket.⁴⁰

37 „Minthogy pedig a nevezetes várnak elvesztését mindenáron megtorolni kellett, ezért Bécsben kivégezték iszonyú kínzások között a kanizsai várórség volt tisztjei közül Paradeiser György parancsnokot, Kugler György zászlóstitztet és Nuzs Pongrácz őrmestert, mint hazaárulókat. Pedig a várfeladás közvetlen oka az volt, hogy Mercœur Fülöp lotharingiai herceg vezérsege alatt Kanizsa segítségére jött nagy hadsereg a török elől gyáván visszavonult és védelem nélkül otthagytta a kétségbeesett várórséget. [...] II. Ferdinánd (még mint főherceg) 29.000 főnyi hadsereg élén jött 1601-ben Kanizsára. Seregében volt 13.000 emberből álló pápai csapat, melyet VIII. Kelemen pápa küldött segítségül Kanizsa várának a pogányoktól visszavételére. Az olaszok annyira nevezetesnek tartották Kanizsa ostromát, hogy könyvben is kinyomatták. Pedig e hadjáratról bizony nem volt érdemes dicsekedni. Ferdinánd megszaladt a török elől, hátrahagyva ágyúit, sátrait és minden podgyászát.” Halis 1895, 783.

38 Például: „A kimerült felmentő sereg okt. 11 és 12-én ütközött meg a török haddal, de a beállott eleség-hiány miatt kénytelen volt visszavonulni és szétválni. A várban az élelem szintén elfogyott, s a kiehézett őrség a parancsnokot a vár feladására kényszerítette.” Pachinger 1898, 5.

39 Balogh 1896, 110–133. „Nagy-Kanizsa várparancsnoka, ki egyéb iránt úgy a német, mint a magyar őrség által gyűlölt, nyelvünket sem értő karinthiai származású, roppant ellenszenves ember volt [...]” Uo. 110., „Nagy-Kanizsa vára, az országnak egyik legerősebb helye volt; a törökök ezt csakis Paradeiser György várkapitány árulása folytán vehették be [...]”. Uo. 217., „[...] csakhogy vele érkezett a hideg és hó is. Hasztalan lett volna most már tíz annyi erő és 100 jeles vezér is, a tagok és idegeket metsző és dermesztő hideg ellen; ez mind lefegyverezte volna ép úgy: mint ezen sátor és egyéb enyhely nélküli táborral is tett [...]”. Uo. 141. Pontatlanságára, ferdítéseire sok példát lehetne hozni, témánk szempontjából a legszembetűnőbb az, hogy szerinte Aldobrandini az ostrom során egy súlyos sebesülésbe halt bele. Uo. 137.

40 „A vár parancsnoka a krajnai származású Paradeiser György ezredes, aki nem is érti a magyar szót és ezért is, meg fősvénységéért is az egész várórség, még a német zsoldosok is csak gyűlölni tudták.” Barbarits 1929, 11. „Mi sem természetesebb, mint hogy a bécsi udvar most már nem nézhette tétlenül Kanizsa-vár elestét. Míg lotharingiai Fülöp herceg 45.000

A Hősök ligete és Aldobrandini szobra

Mivel a vár elpusztult, az 1930-as években komoly erőfeszítések történtek egy annak a helyén lévő történelmi park kialakítására, s ott Gianfrancesco Aldobrandini szobrának felállítására. A történet fonalát 1934 novemberében tudjuk felvenni, ekkor hallunk először a vár feltárásáról.⁴¹ A próbaásatások eredményesnek bizonyultak, és ennek kapcsán merült fel egy vársétány kialakításának ötlete. Az avatását 1940-re tervezték, s ekkor még Zrínyi Miklósnak és az 1848–1849-es szabadságharcot követő függetlenségi szervezkedések kanizsai kötődésű ferences vértanújának, Gasparich Márk Kilitnek az emlékművét szertették volna felállítani.⁴²

Feltűnt azonban egy különös személy, aki alaposan megváltoztatta az eredeti elképzeléseket. Bevonták ugyanis a feltárásba az itáliai magyar vonatkozású források jeles, ám kétes életű kutatóját, Holik Flóris Lászlót (Holik-Barabás László), aki Banfi Florióként lett közismert. Ennek háttérben valószínűleg az állhatott, hogy Banfi 1933-ban részletesen írt a kanizsai várról, s átépítettőjéről, Pietro Ferraboscóról.⁴³ Feltehetően ő azonosította az úgynevezett Salm-bástyát, pontosabban annak vélt alapjait.⁴⁴ Mindez kevésbé mutatkozott látványosnak, így elhatározták annak újjáépítését.⁴⁵ Köré a Hősök ligetét kívánták létrehozni,

emberével, szabad harcban, néhány napi táborozás után a visszavonulást választotta, addig a várfalak közé bezárt 148 embernek nem tudták megbocsátani, hogy teljesen magukra maradvá, feladták a reájuk bízott posztot 60.000 pogánnyal szemben.” Uo. 13. „A sebesültek a békástói és felsőerdő mellett húzódó halmon voltak elhelyezve, a főserg mögött és itt is pusztultak el. (Ezt a helyet azóta is Katonatemető-dűlőnek nevezik.)” Uo. 16.

41 Városok Lapja, 29. (1934) 22. sz. 621., Zalai Közlöny, 75. (1935) 2. sz. 3–4., Magyarország, 16. (1935) 106. sz. 10.

42 Magyarország, 16. (1935) 261. sz. 19.

43 „Legutóbb dr. Barabás-Holik László tanulmányozta a régi nagykanizsai vár kérdését és megállapította, hogy a régi olasz hadépítéset szempontjából nagy jelentősége van a feltárásnak. Építészeti stílus szempontjából a nagykanizsai vár felette van a győri várnak. Hír szerint már a közeljövőben próbaásatásokat végez dr. Barabás-Holik László a nagy. kanizsai vár feltárásának előkészítésére.” Kis Újság, 48. (1935) 166. sz. 6., Maggiorotti, Leone – Banfi 1933.

44 Zalai Közlöny, 79. (1936) 210. sz. 3.

45 „A Salm-bástya planirozásának és esztétik[a]i kiképzésének tervezetét dr. Barabás László, a zalai születésű firenzei egyetemi lector és az olasz hadiépítészeti intézet tb. tagja végzi,

ennek a területét pedig boldog Batthyány-Strattmann László másodszülött fia, László át is engedte a városnak.⁴⁶

Bizonyosan Banfi javaslatára új emlékezetpolitikai programmal is előálltak: „Nagykanizsa vára nemcsak a kereszténység védőbástyája volt, hanem Itália békéjét is szolgálta és itt harcolt Nagykanizsa alatt vitéz seregével a pápai állam generalisszimusa, Giovanni Francesco Aldobrini herceg, VIII. Kelemen pápa unokaöccse, aki 1601 szeptember 16-án hősi halállal halt és miután Nagykanizsán bebalzsamozták holttestét, azt Rómába szállították. Hatalmas szobra ott díszíti a Capitóliumot. Most akció indult meg aziránt Rómában, hogy a hős herceg szobrának mását Nagykanizsára küldjék, ahol az a Salm-bástyán fel lesz állítva. A polgármesternek ezzel kapcsolatban az a terve, hogy Aldobrandinin kívül a vár hős magyar parancsnokainak emléke is méltó helyet kapjon a feltárt Salm-bástyán, illetve az ezzel kapcsolatos parkban. Egy kanizsai hősök ligete lesz ez, ahol Nagykanizsa dicsőséges múltja, őseink vitézsége panteon-szerűen lesz megörökítve. Miután 1940-ben Nagykanizsa város polgársága megünnepli a régi nagykanizsai vár visszafoglalásának 250 éves évfordulóját és ugyanakkor 525 éve lesz, hogy a szentferencrendiek letelepedtek Nagykanizsán, akik a magyarságnak és a magyarosodásnak megbecsülhetetlen szolgálatot tettek, a polgármester országos zarándokhellyé kívánja kiépíteni a feltúrt vár-maradványt és országos ünnepek között leleplezni az Aldobrini-szobrot. A dicsőséges ősök késői unokái méltóképpen kívánnak áldozni a hős apák emlékének.”⁴⁷ Először 1940-re, a vár felszabadításának 250. évfordulójára időzítették az ünnepséget,

aki a legközelebbi napokban Nagykanizsára érkezik és a helyszíni szemle alapján elkészíti a fenti emlék tervét, amit egy-két katasztrális holdas park fog még szebbé varázsolni.” Zalai Közlöny, 79. (1936) 210. sz. 3. Fontos megemlíteni, hogy Banfi egyrészt nem zalai, hanem nyíregyházi születésű volt, s nem dolgozott a firenzei egyetemen. A hír az országos sajtóban is elterjedt: Magyar Jövő, 18. (1936) 210. sz. 6., 8 Órai Újság, 22. (1936) 226. sz. 11., Nemzeti Újság, 18. (1936) 226. sz. 11.

46 Zalai Közlöny, 77. (1937) 33. sz. 2. Erről az MTI híradása nyomán az országos lapok is megemlékeztek, megemlítve, hogy a szobrot az olasz kormány fogja a városnak adományozni: Magyar Távirati Iroda, 1937. február 11., Pesti Hírlap, 59. (1937) 34. sz. 16., Kis Újság, 50. (1937) 34. sz. 6., Esti Kurír, 15. (1937) 34. sz. 3., Nemzeti Újság, 19. (1937) 34. sz. 9.

47 Zalai Közlöny, 76. (1936) 210. sz. 3.

majd 1937-re szerették volna tenni a szoboravatást.⁴⁸ Az ünnepséget Krátky úgy képzelte el, hogy „országos esemény lesz, nem csak a magyar közélet vezető tényezői jönnek le Nagykanizsára, hanem olasz kiválóságok is felkeresik a magyar határvárost.”⁴⁹

Végül azonban mégis 1940-re halasztották az ünnepséget.⁵⁰ Ezt követően mélységes csend borult a tervezetre. 1940 áprilisában Fülöp György már az egykori vár területén húzódó útvonal felett felépülő várkapu tervét vetette fel, amelynek a tetején Zrínyi Miklós szobra kapott volna helyet.⁵¹ Hiába keresük az évforduló lázas előkészületeire utaló híreket, az országos sajtó csak annyit tudott, hogy „Nagykanizsa városa ezt az évfordulót méltó fénnel kívánja megünnepelni és arra már folynak az előkészületek.”⁵² Ennek oka is kiderült: „A hivatalos város nagyszabású tervekkel foglalkozott, hogy a visszafoglalás 250. évfordulója alkalmával ezt a nagy történelmi eseményt méltóképpen meg fogja ünnepelni, így többek között a régi vár helyén megfelelő vársétány kiépítésével, a harcokban kitűnt vezérek és várkapitányoknak emlékállítással, a visszafoglalás hősi harcának megírásával és különböző javaslatokat dolgozott ki, azonban az idő nem volt erre alkalmas.”⁵³ Tehát a politikai akarat megvolt, de az újabb világháború miatt a múzsa lantját Mars fegyvereire cserélték és valószínűleg a pénzhiány, valamint a háborús készültség nem tette lehetővé a park létrehozását.

48 1937 januárjában úgy tudta a Pesti Hírlap, hogy „a leleplezés Kanizsa Hete elnevezéssel országos ünnepségek között fog megtörténni.” Pesti Hírlap, 59. (1937) 15. sz. 9.

49 Zalai Közlöny, 77. (1937) 16. sz. 2., Zalamegyei Újság, 20. (1937) 17. sz. 2.

50 „Nagykanizsa jubiláris esztendejét, 1940-et tartja arra alkalmasnak, amikor Nagykanizsa országos ünnepségek között fogja megülni a vár visszafoglalásának 250 éves fordulóját és leleplezésre kerül Aldobrandini herceg, olasz generalisszimusz szobra is az addigra elkészülő kanizsai vár sétányon.” Zalai Közlöny, 77. (1937) 108. sz. 2. Továbbá: Uo. 76. (1936) 295. sz. 5., 77. (1937) 170. sz. 3., 77. (1937) 171. sz. 3., 77. (1937) 176. sz. 4., 78. (1938) 12. sz. 2.

51 Zalai Közlöny, 80. (1940) 82. sz. 2.

52 Magyarország, 21. (1940) 161. sz. 8. Az 1939-es kanizsai hadtörténelmi kiállítás kapcsán sem írtak a tervekről, csupán a vár makettjét mutatták be. Pesti Hírlap, 61. (1939) 180. sz. 15., Új Magyarország, 61. (1939) 182. sz. 6.

53 Zalai Közlöny, 80. (1940) 160. sz. 2.

Az újra felfedezett történet

A második világhéregést követően az 1601. évi események elhalványodtak a helyi emlékezetben, s a vár elfoglalása kapcsán Mód Aladár nézeteihez igazodva a Habsburg- és németellenesség került előtérbe.⁵⁴ A település történetének és e két ostromnak az alaposabb feldolgozása és értékelése az 1980-as években Méri István és V. Molnár László munkásságával kezdődött el, majd Vándor László rajzolta fel az eddigi legteljesebb képet a város és a vár kora újkori történetéről, beleértve a két ostromot is.⁵⁵ Ezt követően Kardos Ferenc gyűjtötte 2010-ben össze a török korhoz köthető helyi kanizsai mondákat, majd a Kanizsai antológiában jelent meg több ide vonatkozó cikk.⁵⁶ Végül 2020-ban a Thúry György Múzeumban az Aldobrandini levelezését tartalmazó kötetet is bemutatták.

Az ostromok nem igazán mozgatták meg a helyi művészek és lokálpatrióták fantáziáját. Beszédes, hogy az 1996-ban állított váremlékmű tábláján például nem is szerepel 1601, pusztán a vár egy évvel korábbi elfoglalása, valamint az 1664-es sikertelen ostrom. Egy képzőművészeti alkotás azonban született a témában: Wegroszta Zoltán kiskanizsai fafaragó művész az elmúlt években készített egy három darabból álló, hatalmas panorámakép-sorozatot, amelynek

54 Szemléletes példa erre a kanizsai kötődésű Timár Ede, aki a korábbi vádaskodásokat átvéve 1960-ban a Zalai Hírlapban írt cikkében Paradeiser bűnösségét és felelőtlenségét hangsúlyozta, sőt Lotharingiai Fülöpöt is felelősségre vonta. „[Paradeiser – KV] Magyarul nem értett egy szót sem. Rádásul még fősvény is volt [...] nem vette komolyan a török készülődéseit. [...] Paradeiser a felmentők harcát sem támogatta a várból, hanem gyáván meghúzódva, várta a fejleményeket. [...] Paradeiser a várban ezalatt mindenkinek azt hangoztatta, hogy nincs értelme az ellenállásnak. [...] Az árulók büntetése, ha kegyetlen módon is történt, igazságos volt. Hanem valaki hiányzott mellőlük a vérpadról. Lotharingiai Fülöp herceg, ő is megérdemelte volna a büntetést Kanizsa várának török kézre való jutásáért. Mert jóval többeet tehetett volna 45 ezer főnyi seregével a vár felszabadításáért, mint amennyi az egyszeri sormási ütközet volt. Őt azonban nem érhette vád, vagy büntetés. A császári házhoz tartozott. S e ház, ha sajnálta is Kanizsa várának elvesztését, azért Fülöp herceg fejét többeetérőnek tartotta annál és a vár környékén török rabságba került jobbágyok verítékénél, vérénel.” Timár 1960, 12.

55 Méri 1988., V. Molnár 1987, 78–91., Vándor 1994.

56 Ezek között találjuk a később bemutatandó katonatemetőt, valamint a Barbarits leírásából kiinduló Basa-dombi rózsza történetét és Ibrahim sátrának a récsei tó melletti lokalizálását. Barbarits 1929, 11–12., Kardos 2010, 22–24., Kanász 2019a., Kanász 2020a.

egyik darabja a vár 1600. évi feladását ábrázolja. A történeteknek végül egy helyi szépirodalmi feldolgozását ismerjük: M. Csóti Ágnes 2021 őszén megjelenő regényének utolsó fejezetét a Palazzo Ducale híres labirintusa ihlette.⁵⁷

Két elfeledett helyszín – a Katonaerdő és a Vérhalom

A kanizsai történelmi emlékezetnek van egy olyan helyszíne, amely nem a várhoz, hanem az 1601-es ostrom során elesett keresztény katonák feltételezett sírjához kötődik. Mint láthattuk, a hátrahagyott sebesült és beteg vitézek végzetes sorsáról már a kortársak is megemlékeztek. Helyi szinten ennek első nyomai a 17. század végére vezethetők vissza, amikor is egy egyházlátogatás során a kanizsai plébánia földjeinek összeírásakor két holdat is összeírtak a *Katona temetésnek* nevezett helyen.⁵⁸ A már idézett Bitnitz Lajos 1825-ben írt „a’ kis Kanizsai kopár homok halmokban, az úgy nevezett nagy és kis katona temetőekben” található maradványokról.⁵⁹ Közel negyven évvel később, a *Hölgyfutár* kapott egy nem mindennapi olvasói levelet, amely szerint „Kanizsa észak felőli oldalán – Írja a „Z. S. K.” nem messze azon kis dombtól, ahol Paradeiser György, Kanizsa akkori cs. tábornoka s parancsnoka, ki az 1600. ostrom alatt a törököknek szolgáltatta át árulásképen a várat, lefejeztetett – tehát nem, mint Horváth Gyula ur (megbántás nélkül legyen mondva) „Kanizsa leírása”-ban akarja, Bécsben végeztetett volna ki – e kis dombtól, mit az időtől fogva a köz-nép vérhalomnak hívott, bár már feledésnek indul, nem messze a palini Inkey család kis kápolnát építtetett, mely körül kálvária volt, hova bőjti időkben ezerenkint siettek a buzgólkodók, mely is az Inkey család sírboltját képezi.”⁶⁰ Tehát a csak a monogramjáról ismert Z. S. K. szerint Paradeisert Kanizsán fejezték le egy Vérhalomnak hívott helyen. Valószínűleg a története alapja a Katona-temetről hallottak voltak, ám egy metamorfózis során a sebesült katonák helyett a kapitány halálának színhelyévé vált a terület. A történet tehát elterjedt lehetett

57 M. Csóti 2021, 18–23., 27., 103–110.

58 Rózsa 1993, 8.

59 Bitnitz 1825, 57.

60 Hölgyfutár, 13. (1862) 98. sz. 781.

Kanizsán, és több változat is keringett róla. Ezt bizonyítja, hogy Halis István is megemlékezett e helyről. 1895-ben a legbövebb leírását adta a szomorú históriának.⁶¹ Ezen kívül a helyi emlékezet őríz még egy emléket, az ún. Császár-rétet, ahol – helytelenül – úgy tudták, hogy maga a török császár állíttatta fel a sátrát Kanizsa ostroma közben.⁶²

Nemcsak a kanizsai polgárok, hanem a környék falvainak népe is megőrizte az ostromok emlékét. Például 1819-ben a vártól 15 km-re fekvő Surd faluban végzett evangélikus egyházlátogatási jegyzőkönyvben írtak arról, hogy a települést 1601-ben, az ostrom évében pusztították el a törökök.⁶³

Közép-Európa sem felejt

Közép-Európa, azon belül is elsősorban a Császárság, valamint a Habsburg Birodalom tartományai élénk érdeklődéssel követték a kanizsai fejleményeket. Ennek hátterében az állhatott, hogy a várat – ahogy a lábjegyzetben lévő idézetek is érzékletesen mutatják – a német területek egyik legfontosabb védbástyájának tartották. Erről a német protestáns teológus, David Chytraeus az 1592-es év ismertetésénél érzékletesen így írt: „Kanizsát is, amelyet már korábban lélekben megszálltak, reményük szerint majdnem elemésztettek, ám eddig mégsem foglaltak el, jóllehet a külvárosra tüzet hajítva nagy kárt okoztak. Ha pedig

61 „Ferdinánd megszaladt a török elől, hátrahagyva ágyúit, sátrait és minden podgyászát. Sőt otthagya a sebesült katonákat is minden védelem nélkül, martalékul a dühös töröknek és a rendkívül kemény télben kitéve a bizonyos halálnak. A nyomorult katonák (a mostani Felső-erdő és Békástói-erdő között levő halmon) a főserég háta megett voltak sátrakban elhelyezve és ugyanott veszték is elrettentő szenvedések között. Ez a hely máig is Katona-temetői dülő néven fordul elő a telekkönyvben.” Halis 1895, 783.

62 Papp–Végh 1964, 589.

63 „Quamvis hic locus anno 1601 per Turcas totaliter desolatus fuerit: tamen relatio de loco Surd, pro fidedigna agnosci potest, cum imprimis horum omnium vestigia, usque ad hodierna tempora adsint, et nos de illis evidenter edocere valeant.” Azaz: „Jóllehet ez a hely a török miatt 1601-ben teljesen elnéptelenedett, mégis a Surd helységről szóló beszámoló hitelesnek fogadható el, elsősorban mivel mindennek a nyomai a mostani időkig megvannak, és egyértelműen tájékoztatnak ezekről bennünket.” EOL, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület levéltára I. sorozat, 51. doboz, Dt. 7. Canonica visitatio 6. pallium, Somogyi Esperesség 1819.

Kanizsát elveszítjük, Németország ingje és alsóruhája is elveszni látszik majd.”⁶⁴ A szöveg különös szóvicce a *Canisia* – *camisia* párhuzam. Az ötletes szójáték Verancsics Antaltól eredhetett, legalább is erre utal Krzysztof Warszewickinek egy Rómában megjelent munkája: «Ha végül sikerül elfoglalni Kanizsát, az nem Magyarországnak vetít előre komolyabb védekezést, hanem szomszédainak pusztulást. És lelkem elborzad attól, hogy felidézze, amit Verancsics Antal esztergomi érsek, a Magyar Királyság legkiválóbbja, sok éve már véletlenül megjövendölt, amikor azt mondja: «Ha elveszítjük Kanizsát, elveszítjük az ingünket is». És nem tudom, ok nélkül-e. Mert vajon lehet-e kételkedni abban, hogy ha Kanizsát elfoglalják, Ausztriába, Stájerországba, Karinthiába, sőt egészen Friuliig (ad Forum Iulii) szabad bejárása lesz a töröknek?».⁶⁵ Közülük földrajzi elhelyezkedésük, lakosainak személyes veszélyérzete, valamint a harcokban részt vevő katonái révén elsősorban Stájerországot és Alsó-Ausztriát érintették közelebből a hadjáratok. A stájer települések sínylették meg leginkább Kanizsa elestét, ugyanis a várra mint védfalukra tekintettek.⁶⁶

Az események értékelésében a császári udvarnak volt a legnagyobb befolyása. Az udvari körök interpretációja megegyezett II. Rudolf saját véleményével: Kanizsa elvesztésének fő oka Paradeisernek és tisztjeinek hitszegő magatartása

64 „Canisiam quoque, quam pridem animis invaserunt, spe pene deuorarunt, non tamen adhuc occuparunt, tametsi igne suburbij iniecto magna calamitate affecerunt. Si autem Canisiam amiserimus, Germaniae camisa & subucula amissa videbitur.” Chytraeus 1611, 854. A hasonlat ismert lehetett, ugyanis Laurentius Riseberg is használta a párhuzamot: „Canisiam (Camisiam Germaniae)”. Riseberg 1596, 205.

65 „Canisia postremo capta, non defensionem amplius Hungariae, sed vicinis excidium ominatur. Ac horret referre animus, quod ante multos annos Antonius Verantius, Strigoniensis Archiepiscopus, regni Hungarici primus forte praedixerat: si amitteremus, inquit, Canisiam, amitteremus & camisiam, nec scio, si temere. Dubitandum quippe est, ne, Canisia capta, in Austriam, Styriam, Carinthiam, ipsumque adeo Forum Iulij aditum Turca habeat patefactum.” Varsevicius 1601, 4rv.

66 Veit Marchthaler az 1580-as évek végén így írt Kanizsa helyzetéről: „Kanizsa olyan piac és erőd, amely egy nagy mocsár közepén van és minden oldalról iszap veszi körül. Manapság nem is lehet észrevenni, hogy ez a végház a kulcs Stájerország felé.” Marchthaler 2020, 56. Anthonio Zungo III. Ferdinándnak 1641-ben jól megfogalmazta mindezt: „A tiszteletre méltó Stájer Tartomány mindenkor jól megfontolta, hogy amikor még Kanizsa volt a védfalunk, még inkább ezen erődítmény elvesztése után [...]” Kovács 1998, 918–919., valamint Zeiler 1997, 50. A legalaposabb osztrák feldolgozás: Cerwinka 1968.

volt, akiknek esküjéhez híven utolsó csepp vérükig védelmezni kellett volna a rájuk bízott erősséget.⁶⁷ A birodalmi közvélemény érdeklődését jól mutatja, hogy a korabeli Fugger-Zeitungen és egyéb nyomtatott kiadványok – például Dionysius Klein és Gotthardus Artus Dantiscanus – is hírt adtak az ostromokról.⁶⁸ Az általános híréhségen kívül a Német-Római Birodalom rendjei is foglalkoztak a vár elestével, ugyanis felmérték, hogy Kanizsa meghódítása a Birodalom számára is veszélyes lehet.⁶⁹ A korabeli történetírók közül például Hyeronimus Ortelius írt részletesen az eseményekről,⁷⁰ majd a század második felében őt, valamint Istvánffy felhasználva Martinus Zeiler is beszámolt az ostromok menetéről.⁷¹ 1684-ben a nürnbergi Johann Cristoph Wagner rövidebben mutatta be a történeteket, szintén Paradeisert hibáztatva a vár elvesztéséért.⁷² Sőt, I. József császárnak az Anton Ernest Burckhard von Birckenstein által készített mértankönyvébe is bekerült Kanizsa leírása, melyben a vár feladása és Paradeiser halála is szerepel.⁷³

67 Pálffy 1997, 204. Például az Udvari Kamara 1603. december 26-i jelentése szerint „Elesett ugyan Eger és Kanizsa, parancsnokaik kislelkűsége miatt, de ezek visszanyerésére alapos remény van [...]” Fraknói-Károlyi 1890, 354., 425.

68 Például: 1600-ból: ÖNB, Fuggerzeitungen, Cod. 8973. 441rv, 455r, 503rv, 507v–508r, 522v–523r, 556r–558v. 1601-ből: ÖNB, Fuggerzeitungen, Cod. 8974. 634rv, 643rv, 708rv, 716v. Ld. a Die Fuggerzeitungen-projekt honlapját. (<https://fuggerzeitungen.univie.ac.at/>, letöltés: 2021. április 8.). Arthus 1611, 793–797., 1601-ről pedig: 814–815., 822–824. A kanizsai kapitány végzetéről is írt: „Paradisarius qui Praefestum oppidi egerat, [...] post annum tandem captivitatem, cum nostri Canisiae obsidionem infeliciter iterum tentasset, dextra primum deinde capite truncatus, perfidiae & prodicionis poenam luit.” 797., valamint Klein 1603, 44–45., 6., 47. Továbbá: Meteren 1618, 204.

69 Például 1603 áprilisában is felemlgették mindezt a császári propozícióra adott válaszukban. Bagi 2014, 1199.

70 Ortelius 1602, 502–527.

71 Zeiler 1997, 49.

72 „Canischa egy nagyszerű erődítmény, mocsaras vidéken a Canischa (Kanizsa) folyócska mellett, amelynek nagyon alacsony a partja és szinte tavat alkot. Ezáltal a vár szinte bevehetetlen, és kétségtelenül még most is keresztény uralom alatt lenne, ha Paradeiser parancsnok úr hanyagsága 1600-ban nem adta volna török kézre. A parancsnok azonban elnyerte büntetését, mivel a hóhér fejét és kezét vette. Mások is, akik a szégyenletes árulásban bűnösök voltak, halállal lakoltak. Ettől kezdve a keresztények számos kísérletet tettek megszerzésére, különösen 1663-ban, de mindig nagy veszteséggel kellett elvonulniuk.” Kálmán 1980, 8., Wagner 1684, 7. (Benne egy Kanizsát ábrázoló metszettel.)

73 Birckenstein 2001, 163.

A vallási konfliktusoknak az egész Európát lángba borító korszakában egy sajátos, elsősorban Habsburg- és katolikusellenes értelmezés is elterjedt. Ennek egyik ékes példája egy korabeli, Ulmban megjelent gúnyének (*Ein new Lied vonn Abzug Canischa*). Ebben a konkrét hadi eseményekről kevés szó esik, inkább szatirikus módon, egy híres katonaének parodizálásával üztek gúnyt az ostrom sikertelenségéből.⁷⁴ Népszerűségét jól mutatja, hogy a prágai Sixt Palma Močidlanský szabad átdolgozásban cseh nyelvre is lefordította az erősen jezsuita- és kapucinus-ellenes, a római pápát is kifigurázó művet. Ezt a prágai udvar nem fogadta túl nagy örömmel, törvényszék elé került, s hiába védekezett azzal, hogy csak tréfa volt részéről az egész, elűzték a városból, és csak 1610-ben kapott kegyelmet.⁷⁵

A kereszt katonái – Az ostromok itáliai emlékezete

A magyar hadszíntéren harcoló itáliaiak jelentős létszámának következtében az olasz közgyűjtemények jelentős számú és változatos forrással rendelkeznek a tizenöt éves háború eseményeiről és a korabeli kanizsai történetekről. A két vizsgált év között viszont lényeges eltérés van: míg a vár elestéről viszonylag kevés olasz forrással rendelkezünk, addig a sikertelen visszafoglaló kísérlet kapcsán sok fontos és egyedi itáliai levelet, beszámolót és könyvrészletet ismerünk. Ezt színesítik az ostromhoz köthető képzőművészeti emlékek. Ezért ebben a fejezetben az 1601. év itáliai forrásaival és emlékezetével foglalkozunk.⁷⁶ A for-

74 Pl.: „Canischa ich musz dich Lassen / ich fahr dahin mein strassen, / wider heim In mein Land / mein freund Ist mir genomen, / dasz Ich Dich nit hab gwonen, / sondern zeuch ab mit sehend. / So gehts wen man mit Pfaffen, mit Weiber vnd mit Affen / vill haben Krieges Rath, / vnd nit off Got thuet Bawen / vnnd seiner Hilf verstrawen / als dann kombt new zu spot.” Leffler 1911, 181–182., G. Etényi 2008, 80. Egy 1604-ben, Zweibrückenben megjelent röplap is hasonló katolikus-ellenes éllel íródott az ostrom kapcsán. Narratio... 1604.

75 Tarján 2009.

76 Az 1600. évvel kapcsolatban Alfonso Carillo jezsuita tartományfőnök levelezését mindenképpen ki kell emelnünk. Ebben először 1600. október 30-án írt Aquaviva generálisnak

rásokat két nagy csoportra oszthatjuk: egyik részük a vatikáni és római közgyűjteményekben lelhető fel, s elsősorban a római Szentszékhöz köthető, másik részüket pedig az észak-itáliai, elsősorban a mantovai közgyűjtemények őrzik.

VIII. Kelemen pápa serege Kanizsa falai alatt

A barokk pápaság szempontjából ideológiailag és Itália védelmét tekintve is különösen fontos volt a magyar hadszíntér. Ezért hamar reagáltak Kanizsa feladásának hírére is.⁷⁷ Így VIII. Kelemen pápa két magyarországi hadjárat után 1601-ben ismét jelentős sereget küldött unokaöccse, Gianfrancesco Aldobrandini vezetésével a Kárpát-medencébe. A hadvezérnek nem kis érdemei voltak abban, hogy e sereg Kanizsa ellen indult. Az ostrom kapcsán fennmaradt jelentős számú levéltári forrás részben már régóta ismert a kutatók számára, ám az elmúlt években nagy lendülettel indult el az új források felkutatása. Az „Örök Városban” található Kanizsával kapcsolatos képzőművészeti emlékek is javarészt a pápa hadvezéréhez köthetők, noha Aldobrandini nem ért el Kanizsához, ugyanis szeptember elején Varasdon megbetegedett és 17-én elhalálozott.⁷⁸ A pápa csak később értesült unokaöccse állapotáról, és szeptember 24-én így írt: „Szívünket éles fájdalom nyila szegezte át unokaöcsénk reménytelen állapotának hírére [...], de megnyugszunk abban, amit az Úr rendel és ha őt magához vennie tetszik, irgalmasságába ajánljuk lelkét.”⁷⁹ Testét bebalzsamozva Rómába küldték, ahol már szeptember 26-án tudtak a haláláról.⁸⁰ 1602. január 3-án ért a test Rómába. Pietro Aldobrandini processzióval várta a menetet a Piazza del Popolo-nál, majd a későbbiekben a város több templo-

Rómába arról, hogy Kanizsa vára elesett és így az oszmánok a gráci szemináriumot is vesztélyeztetik. November 25-én pedig a jezsuita generális írt neki, és sajnálatát fejezte ki a vár eleste miatt. Veress 1943, 354–356. Továbbá: Doglioni 1622, 891–892. A korabeli itáliai Magyarország-képről: Kruppa 2014.

77 A hír legkésőbb 1600 novemberében – Velencén át – már Rómában is ismert volt. Tóth 2021, 33.

78 Borsoi 2007, 89.

79 Fraknói 1903, 258.

80 A szeptember 26-i konzisztoriális aktából kiderül, hogy a pápa – mikor megtudta unokaöccse súlyos betegségét – méltatta szerény életvitelét, s a biztos halálhír megérkezéséig arra kérte a bíborosokat, hogy ne nyilvánítsák részvételüket. Tusor–Nemes 2011, 239.

mában is gyászszertartásokat tartottak.⁸¹ Rómában nagy ünnepek közepette a teljes bíborosi kollégium részvételével temették el és díszes sírt kapott a Capitoliumon álló Santa Maria in *Ara Coeli* templom San Francesco Solano kápolnájában.⁸² Az elhunytat dicsőítő felirat megemlékezik Kanizsa ostromáról is.⁸³ Aldobrandini fontosságát jól mutatja, hogy a domb túloldalán, a Capitoliumi Múzeumok épületében a Palazzo dei Conservatori egyik termében (a Sala dei Capitani-ban) 1602-ben felállították az ókori római hadvezért mintázó szobrát.⁸⁴ Szintén az *Ara Coeli* templomban, a San Girolamo kápolnában kapott helyet egy másik Kanizsa alatt harcoló római Flaminio Delfini sírja, aki a pápai csapatok parancsnokaként vett részt Kanizsa ostromában. 1605-ben Delfini az arcképét ábrázoló festménnyel díszített emléktáblát kapott Aldobrandini szobra mellett a Sala dei Capitani falán.⁸⁵

VIII. Kelemen nemcsak unokaöccse állapotát, hanem a pápai hadsereg sorsát is figyelemmel kísérte. Október 13-án Ferdinánd főhercegnek például a következő sorokat írta: „[...] nagy megütközésünkre hallanunk kellett, hogy a tetemes költséggel szervezett, meleg szeretettel küldött seregünk súlyos alkalmatlanságokat szenved, hogy vele Te és embereid semmit sem gondoltok, azt elhanyagoljátok, katonáinkat, mintha a legidegenebbek volnának, megvetitek és semmibe sem veszitek, úgyannyira, hogy azok még az életük fönttartására legszükségesebb élelmicikkeket is nélkülözik, sőt embertelen bánásmódban részesülnek.”⁸⁶ Ám a hadjárat végeredményén a pápa levele sem tudott már változtatni, s december 14-én már Rómában is tudtak a vereségről.⁸⁷

81 Schraven 2014, 230–231.

82 Aikin 1985, 220–221. (A szerző tévesen 1595-re datálta a nepos halálát.) Lavin 2007, 470. 472. A család temetkezési szokásairól: Salvagni 2017.

83 „[...] FELICIT[E]R OBITA HVNGARIA CROATIAQVE TVRCARVM E FAVCIBVS HAVD SEMEL EREPTA EXPVGNATO STRIGONIO PAPP ET VICEGRADO RECEP-TIS DEMVM IN OBSIDIONE CANISSAE PARI CUM PIETATIS AC FORTITVDINIS LAVDE VITA FVNCTO AN. D. MDCII [...]”

84 Sárközy 2010, 49. A kép alatti felirat: „Flaminio Delphinio / militaribus et imperatoriis artibus / magisterio equitum ductu exercituum / rebus praeclare gestis domi forisque / clarissimo / post.funus.publico aere luctuque / celebratum / S.P.Q.R./ civi optimo / MDCV” Pietrangeli 1962, 644–645.

85 Aikin 1985, 220., Sárközy 2010, 49.

86 Fraknói 1903, 258.

87 Tusor–Nemes 2011, 240.

Rómában nem csak a pápa figyelt a Dunántúl hadi eseményei felőli hírekre. Jó példa erre a jezsuiták esete: Claudio Acquaviva rendfőnököt rendszeresen értesítették a magyarországi hadmozdulatokról, s így Kanizsa ostromának eseményeiről is. 1601. október 28-án Székesfehérvárról küldött levelet Ferdinand Alber a rendfőnöknek Rómába, amelyben többek közt arról ír, hogy amennyiben szükséges, Mercoeur fővezér a Kanizsánál állomásozó sereg megsegítésére siet majd.⁸⁸ Ugyanő november 16-án Bécsből már arról értesítette Acquavivát, hogy e hónapban Mátyás főherceg Ferdinand herceg megsegítésére 5-6000 katonát küldött Kanizsára. Tíz nappal később már Bartholomeus Viller írt Grazból a rendfőnöknek, és részletesen beszámolt az ostrom során elkövetett hibákról: a parancsnokok rivalizálásáról, a főherceg kapkodásáról, a pápai zsoldosok panaszkodásáról, és az ellenség kis létszáma ellenére a keresztény táborban tapasztalható hatalmas fejetlenségről. Külön kiemelte, hogy e problémákat tetézte a rengeteg esőzés és havazás, valamint a fogcsikorgató hideg. Hamar eljutott a kudarc híre is az Örök városba: Acquaviva rendfőnök december 15-én Villernek küldött válaszában már arról írt, hogy fájdalommal értesült az ostrom sikertelenségéről, miséket mondott és imádkozik Ferdinand főherceg sikereiért. Hasonlóan írt december 22-én Ferdinand Albernek Bécsbe.⁸⁹ Mindezek tükrében nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a jezsuita évkönyvekbe is bekerült Kanizsa eleste.⁹⁰

A jezsuita rendfőnökön kívül a bíborosok is jól értesültek voltak. Jól mutatja ezt az Archivio di Stato di Modena gyűjteményében őrzött tizennégy olasz nyelvű levél.⁹¹ Ezekben Ercole Torbidi Alessandro d'Este bíborost tudósítja a Kanizsa visszafoglalására induló pápai segélycsapatok útjáról és küzdelmeiről. Torbidi első fennmaradt levele 1601. július 3-án Ljubljanában kelt, a kanizsai táborból először szeptember 14-én küldött jelentést, utolsó ismert levelét november 10-én írta meg. A jelentések tartalma nagyon változatos, részletesen írt a pápai hadsereg Kanizsaig tartó útjáról, a katonaság körében uralkodó kezdeti

88 Keserű 1995, 67–69.

89 Keserű 1995, 72–79.

90 LASJ 1600, 434., LASJ 1602, 610.

91 Huszthy–Kanász–Szovák 2018, 143–172.

optimizmusról, ám az idő előrehaladtával tanúi lehetünk a kemény harcok, az egyre szörnyűbbé váló időjárás és az Aldobrandini halálát követő, a vezérkar tagjai közötti széthúzás, valamint az ezekkel járó, növekvő veszteségek és éhezések okán tapasztalható folyamatosan erősödő demoralizálódásnak. Külön megemlíti, hogy szeptember 23. előtt már havazott.⁹² A rangviták már Aldobrandini betegsége alatt jelentkeztek, amikor is Flaminio Delfini és Ascanio Sforza előléptetéséről értesült a többi parancsnok. Delfini kinevezése miatt például több ezredes (*colonello*) még a súlyosan beteg Aldobrandini életében visszautasította a saját kinevezését. Az ostrom során a hadvezetés és a katonák vallási ellentétei is felerősödtek, például Torbidi a keresztény tábor problémáiért egyértelműen a főherceg protestáns helytartóját tette felelőssé.

Torbidin kívül a harcokban személyesen is részt vevő – 1601-ben Székesfehérvár főkapitányaként szolgáló – Giovanni Marco Isolano grófnak is fennmaradt az 1602-ben tollba mondott visszaemlékezése. Ebben részletesen mutatja be az 1600. évi ostromot, és a felmentési kísérlet kudarcának okaért az ellátási problémákat jelölte meg.⁹³ Az 1601-es kudarc kapcsán ő is az időjárást tette

92 Huszthy–Kanász–Szovák 2018, 145–146., 160., 171.

93 „Ibrahim tehát tábort ütött Kanizsánál szeptember 9. körül; megkezdte a mocsár feltöltését és közeledett a várhoz, miután előbb a sereg nagyobb részével ő maga is átkelt a mocsáron és a mi oldalunkon táborozott le, egyrészt, hogy megakadályozza utánpótlásunkat, másrészt azért is, mert arrafelé a vár gyöngébb volt. [...] a herceg pedig elindult Kanizsára, hogy segítséget vigyen a várnak. Először a Lendva folyót közelítette meg, majd egy Csente nevű falu mellett hidat verték rajta, a herceg a nehezebb málhát átvitette Zrínyi gróf szigetére, maga pedig elindult Kanizsa felé. Két mérföldnyire a vártól szembe találkoztak a török tábor őrizetére rendelt fegyveres szolgálkával és csauszokkal, akik megtámadták őket; miután ezek némi csatározás után visszavonultak táborukba, a mieink jó hangulatban tovább nyomultak előre, és aznap este az ellenség közelében táboroztak le; alig több, mint egy ágyúlövésnyire voltak a török tábortól, de közöttük egy mocsaras árok húzódott. Itt a mieink elsáncolták magukat, majd miután az ellenség kis ágyúkat állított fel, hogy a táborban löjje őket, lovasságunk kivonult, átkelt a gázlón, rájuk csapott, elvette tőlük az ágyúkat és arra kényszerítette őket, hogy visszahúzódjanak táborukba. Amikor aztán a mieink száma megnövekedett, a törökök visszavonultak, különböző akciókat hajtva végre, miáltal a vár a nehéz ostrom alól valamelyest megkönnyebbült. Hat napig maradtak ott a mieink, és amikor már nem volt ennivaló az emberek és a lovak számára, és seregünk kénytelen volt visszavonulni, ezt a herceg igyekezete és hozzáértése eredményeképpen olyan szerencsésen hajtották végre egy reggeli köd leple alatt, hogy nem volt más kár, csak a málha egy részének elvesztése, így az egész sereg átment Zrínyi gróf szigetére, szétrombolta a Mura hídját és a folyón túl Radkersburgba húzódott, nagy károkat okozva ezen a még érintetlen vidéken.

felelőssé.⁹⁴ A kudarcot a szentszéki adminisztrációban később is felelőssé tették, sőt, a település neve – ideiglenesen – az olasz nyelvben is helyet kapott: Giacomo Serra pápai hadbiztos egyik 1603-as levelében a Kanizsa olasz nevéből (Canisia) származó *canisiata* kifejezést mint a fiasco vagy kudarc szinonimájaként használta.⁹⁵

Eközben a török sereg, a mieink távozása után, nagy hévvel újra a vár ostromához látott, és nyolc nap múlva megegyezéssel megszerezte, bár még nem érte el egészen az árkot és nem ment át rajta; a vár november 22-e körül adta meg magát, ígéretük szerint mindenkit megkíméltek és épségben átkísértek a mi területünkre. [...] Bécsben pedig fogságba vetették Kanizsa parancsnokát.” Benda 1983, 670–671.

- 94 „Ugyanakkor, amikor a császári sereg Fehérvár fölé húzódott, Ferdinánd főherceg Kanizsa ostromára indult, ahová szeptember 20-a körül érkezett. A várat először arról az oldalról közelítették meg, amely Ausztria felé néz, ugyanakkor a mocsár másik oldaláról mindenki szeme láttára 300 szekér ment be élelmiszerrel, amit Szigetről hoztak; ezen a mi seregünk megokosodván, elhatározta, hogy nagy része oda megy át. Megtalálván az átjárót, ugyanazon a helyen, ahol előző évben Ibrahim átvitte seregét, a főherceg a mantovai herceggel, Don Giovannival és a pápa által küldött katonaság kivételével az egész sereggel átmert arra az oldalra és kezdett a várhoz közelebb nyomulni, vesszőnyalábokkal feltöltve a mocsaras vizet és magával víve mintegy 30 tábori ágyút. A pápai katonaság a másik oldalon maradt és ott vesztegelt 25 napig anélkül, hogy bármi eredményt ért volna el, mialatt a sereg nagyobb része nagy erőfeszítéseket tett, mivel azonban nem voltak elég erősek, a pápai csapatokat is odahívták, hogy átadják nekik az egyik szárnyat; azok oda is mentek és elfoglalták amazok helyét. Eközben meghalt a pápa unokaöccse Varasdon, valószínűleg betegségben, és az emberei fölötti parancsnokságot Flaminio Delfini vette át. Ugyancsak meghalt egy puskalövéstől Orfeo ezredes, a tüzérség parancsnoka, helyét Chesi bárónak adták. Az események különben igen lassan haladtak, és nap mint nap sok ember lelte halálát a mocsár feltöltése közben, mígnem egy napon elhatározták, hogy fahidakat vernek az árokban levő cölöpökre és így kísérlék meg a behatolást a falomladékon; ez elég egyszerűnek látszott. A műveletet nagy elszántsággal, fedezet nélkül végezték, de még az árokhoz sem értek, mikor nagy ágyútűzet kaptak, és a hid szállítói majd egy szálíg meghaltak; erre a hidat félúton otthagyták, és azt az éjjel, még nagyobb megszegyenítésül, a törökök behúzták magukhoz. [...] a tábornagy a katonaság egy részével a Kanizsát ostromlók segítségére ment. Ezek a híddal történt próbálkozás után nem tettek mást, mint hogy egyre közelebb húzódtak, közben azonban a mieink száma nagyon megcsappant a betegségek, sokak halála és a szökések miatt. Ez volt a helyzet, amikor november 25-én igen nagy havazás kezdődött. Ez arra kényszerítette őket, hogy felszedjék a tábornak, az ágyúkat pedig, mert nem volt hozzájuk sem ló, sem kötél, dicstelenül otthagyják az ellenségnek, vele majdnem az egész málhát, akkor, amikor nem is volt mögöttünk más ellenség, csak a zord természet.” Benda 1983, 673–675.

- 95 Kruppa 2020a, 141.

„Talán igen, talán nem” – Mantova hercege és a kanizsai fiasco

A háború itáliai résztvevői közül Aldobrandini mellett kiemelkedik Vincenzo Gonzaga, aki személyesen háromszor – 1595-ben, 1597-ben és 1601-ben – is sereget vezetett a Magyar Királyság területére. Bár 1595-ben hadseregével egy nappal lekészte Esztergom visszafoglalását, majd két évvel később, Győr ostrománál majdnem oszmán fogságba esett, 1601-ben ismét a kereszt jelében Ferdinánd főherceg táborában harcolt. Kanizsai tevékenységéről különleges irattanyag maradt fenn a Mantovai Állami Levéltárban. Minderre több mint száz évvel ezelőtt először Vincenzo Errante hívta fel a figyelmet több forrást is közlő munkájában.⁹⁶

Kanizsa ostromakor Gonzaga lett az itáliai csapatok vezére, és ez komoly rangvitákat okozott az olasz vezérekkel, például Giovanni Medicivel. Mindez nem zavarta a mantovai uralkodót az erdélyi kormányzóságával kapcsolatos tervek dédelgetésében, amelyekről két, Kanizsa alatt kelt levél ad információt.⁹⁷

Több mantovai forrás is beszámol a már jól dokumentált, különösen rossz időjárásról.⁹⁸ Egy különleges esetet is megörökítettek: Gonzaga az ostrom elhúzódasakor kétségbeesésében nem mindennapi eszközökhöz is nyúlt, és gyakorlatilag biológiai fegyvert igyekezett gyártatni. Történt ugyanis, hogy megpróbálkozott az ellenségnek zsákmányul hagyott élelmiszerek megmérgezésével, például az Ercole Pederocca által készített mérgezett bors felhasználásával. Ezen kívül pedig az álmot és halált hozó lövedékek felhasználását is megkísérelte, ám mindezek nem jártak sikerrel. Elkeseredettségében közrejátszott állandó térdfájdalma is. Megelégedve a problémákat, Gonzaga otthagyta a táborn, és öt hónappal az indulása után, december 19-én megérkezett Mantovába. A korai távozás hivatalos magyarázata a fejedelem betegsége volt, ám ebben sokan ké-

96 Például VIII. Kelemen brévéjét, Gonzaga instrukcióját, valamint Polidoro Ancelli, Alessandro Striggio, Federico Follino, Tullo Petrozzani, Ercole Udine és a herceg leveleit. Errante 1915, 84–104.

97 Kruppa 2002, 287., 289., 305–308.

98 Például: „[...] folytatjuk ennek az erődítménynek az ostromát, amely igencsak nehéz vállalkozás és a gyakori esőzések ezerszer nehezebbé teszik”. Ferrari 2018, 35.

telkedtek, pedig Gonzaga ténylegesen komoly fájdalmakban szenvedett.⁹⁹ Egy különös művelődéstörténeti forrás is kapcsolódik az ostromhoz. A híres zeneszerző, Claudio Monteverdi 1601. november 28-án Mantovából írt levelet munkaadójának, Gonzaga hercegnek Kanizsára. A levél, amelyben az udvari karmesteri és templomi karnagyi címért folyamodott, már nem találta ott a herceget.¹⁰⁰

Az ostrom feladása után hamar elkezddött a bűnbakok keresése. Sokan ezt a tábornok elhagyó mantovai hercegben találták meg. Gonzaga elutasította a vádak, sőt, ellentámadásba kezdett és Ferdinánd főherceget okolta, aki túlságosan is hallgatott a táborban lévő jezsuitákra, valamint Russwormot, akit azzal vádolt meg, hogy a visszavonuláskor két ezürtládáját ellopta.¹⁰¹ Ezen kívül vádjait írásban is megfogalmazta a *Manifesto del duca di Mantova circa l'impresa di Canisa* című munkában, amelyben a főherceg mellett – akinek a tanácsosai között eretnekek is voltak – a különböző sikertelen ostromszerkezeteket készítő Orfeo Gallianit tartotta felelősnek a rossz felderítésért, a nem megfelelő tüzérségi előkészítésért, valamint a mocsár áthidalására készített ostromszerkezetek kudarcáért. Végül pedig az oly sokak által emlegetett rossz időjárást is megnevezte.¹⁰²

Még tartott az ostrom, mikor Gonzaga már megbízta Federico Follinót, az udvari előadások és ünnepélyek felügyelőjét a sereg hazatérési ünnepségének előkészítésével.¹⁰³ Az ostrom további menete azonban nem adott sok okot az ünneplésre. Ennek ellenére a fejedelem a nyilvánvalóan kudarcra végződő katonai vállalkozást nemhogy megpróbálta elhallgatni, hanem a hadjárat eredményeit átértékelve uralkodói reprezentációja szerves részévé tette. Ennek érdekében a korabeli média több lehetőségével is élt: krónikában íratta meg,

99 Finucci 2015, 96–97., Ferrari 2018, 35.

100 Monteverdi már korábban is járt Magyarországon, 1595-ben Gonzaga magával hozta egész udvari zenekarát, amely Claudio Monteverdi egyik zeneművét adta elő Esztergomban. Stevens 1980, 34. 37–38., Monteverdi 1998, 21–22., Domokos 2016, 34. Mindennek szépirodalmi feldolgozása: Passuth 1957. Torbiditől tudjuk, hogy Gonzaga kanizsai táborában is voltak zenészek. Huszthy–Kanász–Szovák 2018, 163–165.

101 Kruppa 2002, 287.

102 Kruppa 2019, 145–148.

103 Ferrari 2018, 35. Irodalmi feldolgozása: Passuth 1957.

képekkel ábrázolta, valamint képzőművészeti eszközökkel és ünnepséggel is hirdette katonai erőit. Így kanizsai tetteit versben is megénekeltek Giovanni Battista Vigilio *A saláta* című művében, melyben a herceg katonáinak szóbeli tanúságait idézi, különösképpen Ercole Cattaneo elbeszélését.¹⁰⁴

Az ostrom leglátványosabb mantovai emléke mégis a Palazzo Ducale Sala del Labirintóban található faragott, aranyozott famennyezetben lévő labirintus, amelynek közepén a „Talán igen, talán nem” felirat, valamint a következő körirat olvasható: „Amidön Vincenzo Gonzaga [...] Kanizsa alatt a török ellen harcolt.”¹⁰⁵ A művet Anton Maria Vianni készítette úgy, hogy a Palazzo di San Sebastianóban már meglévő díszítést hozatta át, frízként hozzátéve a latin feliratot.¹⁰⁶

Az ostrom emléke a későbbi években is élénken élt a herceg fejében. Ennek szép példája, hogy 1608 májusában színielőadást tervezett, s ennek egy képi ábrázolása is ismert: Federico Follino 1601-ben Kanizsa ostromáról készült rajza, melyek közül az egyik metszetként bekerült Francesco Osanna 1608-ban, Mantovában kiadott *Compendio delle sontuose feste fatte l'anno 1608 nella città di Mantova* című művébe.¹⁰⁷ Az ünnepség alatt hajócsatát rendeztek, amely során Kanizsa vára is jelképesen megjelent.

Bár magyarországi hadi tevékenységét, s főleg Kanizsa csúfos véget érő ostromát kevésbé jellemezhetnénk a dicső vagy sorsfordító jelzőkkel, ennek ellenére uralkodói reprezentációjában megkülönböztetett szerepet kapott a sikertelen ostrom. Mint látható, Gonzaga herceg évek múltán sem feledte Kanizsát, törekedett tettei megörökítésére és megszépítésére, ezáltal formálva uralkodása megítélését. Így a kanizsai ostrom emlékének ápolása konkrét célokat hordozott magával. Ezzel azonban nem volt egyedül.

104 Vigilio 1992, 111., Ferrari 2018, 36., Finucci 2015, 203., Burattelli 1992, 133–150.

105 “Dum sub arce Canisiae contra Turcas pugnat Vincentius Gonzaga...” E labirintus ihlette Gabriele D’Annunzio híres regényét: *D’Annunzio* 1910. Továbbá: Passauth 1957.

106 A „Talán-igen, talán nem” feliratot pedig valószínűleg a hasonló kezdetű, a késő középkorban Európa-szerte igen népszerű ének ihlethette. Banfi 2005, 150–151., Sogliani 2015, 155–182., 173–176., Finucci 2015, 150–152.

107 Ferrari 2018, 36.

Haditervek és beszámolók

Mint láthattuk, az 1601-es ostrom alatt az egyik legnagyobb problémát a mocsár áthidalása jelentette. Erre sok izgalmas terv született, és mindez később sem hagyta nyugodni a hadmérnököket. Az Európa több harcterén is megforduló hadmérnök, Federico Ghislieri 1602-ben készített egy *discorsót* Kanizsa újbóli megtámadásának lehetőségeiről. Ghislieri részt vett ostromban, és miután Orphinio Galliani, a tüzérség vezetője meghalt, ő vette át a helyét, így fontos pozícióból meríthette tapasztalatait.¹⁰⁸ Munkája nem az előző év eseményeit helyezte a középpontba, hanem egy új, az eddigi tapasztalatokon alapuló haditervet vázolt fel Kanizsa bevételére. Ennek megfelelően írt az erődök elfoglalásának elméleti lehetőségeiről, majd ezek közül a Kanizsa esetében megvalósíthatókról, valamint bemutatta magát az várat, annak felépítését, a bástyák állapotát, valamint az azt körülvevő mocsarat. Mindezek után megállapította, hogy az ostromhoz csak a helyszínre vitt anyagokból készült ostromművek használhatók. A lehetőségeket egyenként számba véve egy alaposan megtervezett tüzérségi támadást javasolt, amelyhez pusztán az ágyúk helyszínre szállításához megfelelő utakra, fedezékkel védett ágyúállásokra és megerősített őrhelyekre lett volna szükség. Ez utóbbiakat a mocsaras talaj miatt úszó alkotmányok segítségével oldotta volna meg, amelyeket Grazban készíttetett volna elő. Végezetül, a felsorolt technikák és a vázolt terv alapos ismeretére, valamint az 1601-es ostrom során szerzett tapasztalataira tekintettel, személyesen ajánlkozott az újabb támadás vezetésére, amely azonban végül sohasem indult el.¹⁰⁹

A római és mantovai gyűjteményeken kívül ide vonatkozó velencei kötetű forrásokkal is rendelkezünk. Kiemelkedik közülük Pietro Duodo, Velenének Rudolf udvarába rendelt követe, aki a megbízatása végén írt összegző követjelentésében – amely szinte országleírásnak is minősülhet – többször megemlékezett Kanizsáról. Ennek során többek közt úgy tudta, hogy Paradeiser büntetésből került Kanizsa élére, Mercour kudarcának egyik oka pedig az élelemellátás akadozása volt. A diplomata azért foglalkozott többször e dunán-

¹⁰⁸ Szovák 2018a, Szovák 2018b, Huszthy–Kanász–Szovák 2018, 152.

¹⁰⁹ Szovák 2018a, 197.

túli erőddel, mert úgy vélte, hogy Kanizsa megvédése Itália védelmét is szolgálja.¹¹⁰ Rajta kívül szót érdemel *Ciro Spontone Attioni de' re dell'Ungaria* című, 1602-ben Bolognában megjelent műve, amely szintén bemutatta az 1601-es ostrom eseményeit.¹¹¹ Végül meg kell emlékeznünk *Giovanni Nicolò Doglioni*-ről is, aki 1622-ben, Velencében megjelent munkájában hosszasan írt Kanizsa ostromairól.¹¹² E források korabeli munkák alapos feldolgozása a jövőbeli kutatás fontos feladata.

Mercoeur herceg és John Smith kapitány – Mozaikok a franciaországi és angliai emlékezetből

Jelen vizsgálatunk elsősorban a magyar, német, olasz és török forrásokra és emlékezetre terjed ki, viszont meg kell említeni azt is, hogy Európa más népeinél is találunk Kanizsa ostromaival kapcsolatos forrásokat. Közülük Franciaország jár az élen. Ennek oka az lehet, hogy Mercoeur herceg jóvoltából a keresztény, valamint a fellázadt és Kanizsára került pápai vallon katonák révén az oszmán oldalon is harcoltak franciák.

Izgalmas forráscsoportot jelentenek a Mercoeur herceghez köthető francia–lotaringiai források. Úgy tűnik, a herceg szükségét érezte annak, hogy megpróbálja igazolni a sikertelenségét, legalábbis erre utal az a tény, hogy titkára, Hannibal Matthey du Mont már a sereg visszavonulásának másnapján megírta az események védőiratszerű beszámolóját (*Expeditionis Christiani exercitus ad Canisam Diarium anno 1600.*). E leírás hamar ismert lett, így például majdnem szó szerint átvette a lotaringiai költő, Alphonse de Rambervillers is a Mercoeur dicsőítésére készült munkájában.¹¹³

110 MTAKt, MS 4938, Torino/1. kötet – p. 352–420. *Relationi di Ambasciatori Veneti e Austria.* Mazzo 3. 361–362., 367–372., 422–422. A velencei véleményekről még: Óváry 1894, 236.

111 Spontone 1602, 134–140.

112 Doglioni 1622. 891–892., 909–911.

113 Ebben a költő így nyilatkozik Kanizsáról: „Kanizsa városának elfoglalása nagyon nagy

Mercoeur herceg kalandos története sokak érdeklődését felkeltette. Dominique Gaspard trinitárius szerzetes 1605-ben alkotta meg Rambervillers alapján *Mercuriade* című művét, melyben a herceg hőstetteinek bemutatása során Kanizsa felmentési kísérletét is részletezte.¹¹⁴ Évtizedekkel később, 1689-ben Jean-Chrysostôme Bruslé de Montpleinchamp írta a meg a lotaringiai herceg történetét, szintén megemlékezve Kanizsáról. Ő is arra jutott, hogy bár Kanizsa falai alól a visszavonulás nehéz volt, „de a nagy Mercoeur bátorsága minden akadályt leküzd”. Kanizsa második ostroma pedig szerint a hideg és „a buzdító vezér hiányát érző katonák csüggedése” miatt következett be.¹¹⁵ Ezen kívül több metszet készült Franciaországban az eseményekről, amelyek központjában 1601 állt.

Az ostromok híre a ködös Albionba is eljutott. Unikális forrásnak számít a Pocahontas-történetekből ismert John Smith beszámolója, aki megfordult a magyar hadszíntéren, s tapasztalatairól, az általa hallottakról részletesen írt, így többek közt Kanizsa 1601. évi ostroma sem került el a figyelmét, szemléletesen mutatva be a korai kegyetlen hideget.¹¹⁶ Ezen kívül más angliai művek is írnak a fenti eseményekről, például Richard Knolles angol történész és fordító *The Generall Historie of the Turkes* című művében is részletesen írt a «Stájerország határán fekvő erős város» ostromairól.¹¹⁷

jelentőségű volt. A törökök innen könnyen betörhetnek Ausztriában, sőt itt készülhet fel hadserege Bécs ostromára, ahogy ennek már híre járta.” Gausz 2018, 142. A hercegről még: Fehrentheil-Gruppenberg 1937.

114 Gausz 2018, 141., 198.

115 Gausz 2018, 218.

116 Az angolszász területeken hamar híressé váló szerző szintén kiemelte a rendkívül viharos és hideg időt és a havazást. „A nagyérdemű Rosworme gróf útja sem járt több szerencsével Caniza keserves ostrománál (ahol a szakadatlan, rendkívül viharos jégeső, szél, fagy és havazás szigora arra kényszerítette a keresztényeket, hogy elhagyják sátraikat, ágyúikat és minden felszerelésüket. Olyan hideg volt, hogy három-négyezer ember halálra fagyott egy éjjel, és két-háromezer odaveszett a hóviharban a nyomorúságos menekülés közben, noha az üldöző ellenségnek még hírét sem hallották) [...]” Smith 1630, 379–381., Smith 1980, 55–56.

117 Knolles 1603, 1131–1139.

Legenda születik – Kanizsa ostromainak török emlékezete

A keresztény Európa emlékezetéhez képest merőben máshogy alakult a török emlékezet. A kezdeteket tekintve a két ostromról oszmán részről is több hivatali és elbeszélő forrás áll rendelkezésünkre.

Érdekes és értékes képet nyújt Haszán pasa 1601 decemberében a szultánnak írt *telhisze* (jelentése), ugyanis ezáltal a legfontosabb oszmán szereplők motivációiba és információiba nyerhetünk részleges rálátást. E jelentésben olvashatunk a kanizsaiak segélykérő üzeneteiről, a sereg előkészületeiről, a felvonulásáról, valamint az előre küldött tatár csapatról, akikről megtudta az ellenség, hogy a sereg Kanizsa felé készülődik.¹¹⁸ Végül a pasa szintén a döbbenetesen rossz és fél évszázada nem látott időjárást tette meg a keresztény gyötrelmes elvonulásának fő okaként.¹¹⁹

118 „Kanizsáról folytonosan segélykérők érkeztek, fontos volt, hogy [...] Kanizsa várának segítséget nyújtsunk. [Ezért] az említett helyről felkerekedtünk, [...] majd mi magunk is Kanizsa megsegítésére igyekeztünk. [...] Mikor a Mohács nevű helyre értünk, a seregben kihirdettük, hogy Kanizsa megsegítésére igyekezzünk, s akik jönni akarnak, jöjjenek, akik nem akarnak, távozzanak. [Felséged] e szolgája a nevezett helyről Kanizsa felé vette az útját, s előbb Pécsre (Pecsuj), onnan pedig Szigetvárra érkezett. A korábban elküldött boszniai beglerbég a boszniai sereggel a Kanizsához közeli Tomasin nevű helyre vonult, magunk pedig megkezdtuk a Kanizsára való menetel előkészületeit. A seregből önkénteseket írtunk össze, s a velünk lévő száz-kétszáz főnyi tatár seregből kiválasztottunk egy csapatot, s ezt magunk előtt a Kanizsát ostromló alávaló hitetlenek ellen küldtük. A nevezettek, elmenve, az átkozottak ostromsáncaira rontottak, számos átkozottat megölték, és mintegy negyven-ötvenet foglyul ejtettek. Éppen visszafelé igyekeztek velük, mikor a mögöttük lévő táborból nagyszámú alávaló hitetlen tört elő, az innen érkezetteket elűzte és a szerzett foglyok nagy részét kiszabadította; [a hitetlenek] vértanúvá tettek egy tatár herceget és néhány tatárt élve elfogtak. Mikor megkérdezték tőlük, honnan jöttek, a nevezettek elmondták, hogy a szerdár az iszlám sereggel Szigetvárra érkezett és ellenük készül; ők pedig azért jöttek előre, hogy nyelvet fogjanak. Amint az átkozottak meghallották, hogy [felséged] e szolgája útban van és közeledik az iszlám sereggel, nagy zavargás tört ki közöttük; vezéreiket – a generálist, Zrínyit (Zirin oglu), a Fekete Herceget és a frenektől jött kapitányokat – megrohanták azzal, hogy feltétlenül szedelőzködjének és menjenek el.” Dávid–Fodor 1983, 285.

119 „Az isteni bölcsesség ekkor olyan esőt, majd havat zúdított a földre, hogy az itteni végváriak egyöntetűen állították: ötven-hatvan éve nem volt ilyen tél ezen a tájon. Ilyen téiben

Az oszmán történetírók is fontosnak tartották a maguk módján interpretálni a történeteket. Egyik legfontosabb kortárs historikus az események alatt a Hódoltságban tartózkodó Pecsevi Ibrahim volt. Az 1600. évi ostrom kapcsán megtalálhatjuk nála a felvonulás leírását, valamint az ostrom kezdetét, amelynek a legnagyobb kihívását a kanizsai mocsár áthidalása jelentette.¹²⁰ Megemlékezett a vár lőporraktárának felrobbanásáról, a felmentő sereg elleni harcokról, valamint Kanizsa feladásának menetéről.¹²¹ Az 1601-es ostromról is hosszú leírásban számolt be. Érdekes, hogy Haszán hőstetteiről nem szólt, csupán annyit jegyzett meg, hogy „Terjáki Haszán pasa volt az ostromolt.”¹²² Az ostrom sikertelenségének okaként másokkal összhangban a rendkívüli időjárást tette felelőssé. A vár elfoglalásával pedig Kanizsa vára „az iszlám végek erős bástyája” lett.¹²³ A történetíró Fáizí (Fejzi) krónikájában szintén beszámolt

az átkozottak ágyúikat nem voltak képesek elvontatni, s negyvenkét páratlan, várívó nagy badzsalszka ágyújukat otthagynak, sátraikat, felszerelésüket, élelmüket és rengeteg lőporukat mind hátrahagyva elmenekültek, miközben a várból kijövő iszlám katonák vagy határozottan levágtak belőlük, és a [levágott] fejeket sorba rakták a várfalakon. [...] Mivel a magasságos Isten segedelmével, boldogságos padisahom hathatós imáinak és szép kegyeinek bőségétől Kanizsa vára az átkozottak kezéből megszabadult, s emellett a magasságos Isten kegyelméből annyi ágyú, sátor, lőpor és fegyver zsákmányoltatott, amennyit figyelmes szem még nem látott, nagy sikerüket értünk el.” Dávid–Fodor 1983, 285.

120 „Ámde Kanizsát nagy tó vette körül s csak a nyíl ért el a várba minden oldalról és ennek meggondolása egészen zavarba hozta a mi vezetőinket. A tavon kívül nagy hegyek és erdők voltak, a várhoz pedig a tó miatt nem lehetett közeledni.” Karácson 1916, 156.

121 Karácson 1916, 157–158., „A várban ostromolt átkozottak a segítségéről kétségbe estek s kegyelmet kérve, a néhai Öreg pécsi Szinán pasának Szinán csasút kezessé kívánták a várba. Ekkor a mi kezesünk a várba ment s a feladási szerződést átvette és adta. A következő nap a várból kivonultak. Mehemed kehája melléjük ment és a Mura partjához vezette őket. [...] Istennek hála: Az egész iszlám nép kénytelen bevallani, hogy nincs elég ereje és tehetsége a felséges Istennek akár a táborral való harcban, akár a vár elfoglalásában megnyilvánuló kegyelmét és kifürkészhetetlen titkát megköszönni és meghálálni.” Uo. 158.

122 Karácson 1916, 162.

123 „A hitetlenek szerdárja a szemtelen császárnak testvére, a grácsi hercegnek nevezett piszkos volt, a ki nagyon elbizakodott, dölőfős ember volt. Ez azt mondta: »Ezen a télen a vár alatt telelünk s egész télen nem hagyjuk abba a vár vívását és addig nem megyünk el innen, míg a várat el nem foglaljuk.« Földalatti üregeket s a telelésre alkalmas utakat készítettek, ámde Isten segítségével a tél hirtelen megrohanta őket s rendkívüli erős főrteteg és dermedt szélvihar támadt, hogy kezüket, lábukat nem tudták használni és az elkészített téli menedékhelyeiken nem tudtak megmaradni. Egymásra nem is néztek, hanem a merre szemük látott, arra futottak.” Karácson 1916, 163., Uo. 83.

mindkét ostromról, de Pecsevível ellentétben már Haszán tettei kiemelten fontos szerepet játszanak nála, s a várat védő pasa hőrozként tűnik az olvasó szemé elé.¹²⁴

Kjátib Cselebi *Fezleke* című híres művében részletesen írt mindkét eseményről. Az 1600. év kapcsán tudósított a magyar katonaság akciói miatt megváltoztatott haditervről.¹²⁵ Az ostrom részletes bemutatása során megemlékezett a lőportorony felrobbanásáról, amelyet a török rabok érdemének tekintett. Mercoeur felmentő hadának elvonulását nem tudta igazából megokolni, ám a hatásával tisztában volt, látta, hogy a lőpor felrobbanása mellett ez okozta végül a vár feladását.¹²⁶ Leírása szerint bizonyos János Tüván és Miklós Tüván adta fel a várat, s a kivonuló várvédők az oszmán hadseregtől kétszáz tevét is kaptak.¹²⁷ Elbeszélése legérdekesebb része mindazonáltal az a pár mondat, amelyben leírja, hogyan értékelték Kanizsa – Eger megszerzéséhez fogható – elfoglalásának híret Isztambulban: „Konstantinápolyba a győzelmi jelentéssel Abdi efendi defteremin küldetett s mikor az örömhír megérkezett, elrendelték, hogy Konstantinápolyban három nap és három éjjel kivilágítás és örömnünnepély legyen. Rendeleteket küldöttek szét, hogy a többi vidékeken is ünnepélyek legyenek és a birodalmi városokban is tartottak ünnepélyeket. A szerdárnak fejedelmi ajándéku díszköpönyeg, öv, handsár, drágaköves kard, díszes sátor és más értékes

124 Róla: Vámbéry 1887. Claire Norton feltételezi, hogy Fáizi műve valójában egy Namik Kemal által utólag kreált fikció. Norton 2017, 132–133.

125 Karácson 1916, 293–334., különösen 317. „A kanizsai ellenség nagyon elbizakodott volt s mind-untalan a Duna és a Dráva partjain kalandozott [...] Ha ezen a vidéken Muraköz és a Balaton tó várainak kulcsa, az ellenség országának erős gátja, Kanizsa várának elfoglalása is sikerül, azzal nagy dolog történik. Az ellenség most gondatlan, azonnal el kell tehát oda menni és ostrom alá kell venni.” Uo. 294–296.

126 „Allah rendeletéből azonban az ellenség szívéf félelem szállta meg s a nélkül, hogy valami oka lett volna, megrémülve megfutamodott. A vár is olyan erős volt, hogy ágyúzással lerombolni s bármily hosszú ostrommal is elfoglalni lehetetlennek látszott s ha a lőpor közé tűz nem esett volna, az elfoglalása lehetetlenség lett volna, mivel negyvenhárom napi ostrom után is csak felényire volt feltöltve az út, azontúl pedig csupa mocsár és járhatatlan hely volt. Az éhség és szükség is beállott már s egy oka só nem volt, továbbá Kászim napja is már beköszöntött s akkor a janicsárok egy napig sem várakozva erőszakosan is visszatérnek. Szóval csakis Isten segítségével történt, hogy a hitetlenek megtörése sikerült és a vár elfoglaltatott.” Karácson 1916, 302.

127 Karácson 1916, 297., 300–301.

ajándékok küldettek és legfelsőbb császári irat adatott ki, melyben a nagyvezírség élethossziglan ráruháztatott. Az összes beglerbégeknek, emireknek kard és kaftán küldetett. Még az esemény elbeszélője, Haszán is, miként maga mondja, a győzelmi irat megszerkesztésével tett szolgálatáért kaftánt és kardot kapott.”¹²⁸ Az 1601. évi visszafoglalási kísérletet is ismertette. Adatai – az előző évi elbeszéléshez hasonlóan – nem mindig pontosak, például Gianfrancesco Aldobrandinit a pápa testvérének tartotta, s halálát szerinte egy puszkagolyó okozta, Ferdinánd főherceg helyett pedig Mátyás főherceget tette meg az ostromlók vezérévé, valamint tévesen egy Don Dsován máltai hercegről is tudni vélt az ostromlók között.¹²⁹ A várat védő Haszán hőstetteinek bemutatása elbeszélése egyik központi témája. A pasa hadicseleinek és a katonasága lelkesítésének széles tárházát sorolta fel. Ebben megtalálható a megtévesztés, a dezinformáció, a példamutató magatartás, az ajándékozás és a magyarok árulásának terjesztése is. Az ostrom feladását végül ő is kivételes hideggel és a nagy havazással magyarázta, amelyről érzékletes leírást adott.¹³⁰

További történetírói elbeszéléseket is ismerünk. A pécsi származású Dzsafer Ijání is írt egy művet a várvédő pasa életéről *Haszan pasa szent háborújának története* címmel.¹³¹ Haszanbejzade 1600-ban személyesen is harcolt a Dél-Dunántúlon és külön művet készített az 1600-es kanizsai ostromról, valamint az Oszmán Birodalom történetéről szóló munkájában is írt róla. Ezzel ellentétben

128 Karácson 1916, 301–302.

129 „A pápának a testvérét egy puszkagolyó megsebesítette, azután meghalt. Ő vitéz ellenség volt és harminc ezer katonával rendelkezett.” Karácson 1916, 306., 320.

130 „Az ostrom hetvenötödik napján, a mely éppen szerdai nap volt, déltájban hirtelen fekete felhő borította el az eget és erős északi szél fújt s az eső is lassan esni kezdett. Már három hónap óta egy csepp eső nem esett s most, midőn az eső folyton nagyobbodott, a hideg szél következtében a víz fagyni és jéggel bevonódni kezdett. Estére kelve, már hóval keverve esett, éjjelkor pedig csupa hó esett. Azon éjtszaka, valamint csütörtökön és pénteken is szakadatlanul havazott s a hó már az ember derekáig ért. Az ellenség helyzete nagyon szomorú lett, de azért vakmerőségüket le nem tették, hanem a várra ágyúztak és nem mutatták, hogy meg vannak törve. [...] Szombaton is esett és dermesztő széllel együtt zuzmara borította el a világot. Eközben a szerdár Szigetvárra érkezett. Mikor ennek híre ment, a levél tartalmával való egyezése miatt az ellenséget félelem és rettegés szállta meg, azonkívül kezük és lábuk összefagyott s most már podgyászuk elhordására nem is gondoltak, hanem csupán életük megmentésével törődve, csapatonként futásnak eredtek.” Karácson 1916, 327.

131 Sudár 2006, 1025.

az 1601-es ostromot meg sem említette. Szolakzáde krónikájában Haszanbejzadét követve szintén csak a vár elfoglalásáról emlékezett meg.¹³²

Evlia Cselebi Zrínyiújvár 1664. évi elfoglalásával kapcsolatban arról írt, hogy „Éjjel-nappal a legnagyobb erőfeszítéssel olyan harcot vívunk, hogy még az Ahmed szultán idejében itt Kanizsán ostromolt híres Terjáki Haszán pasa sem vívott hét királylyal ilyen heves harcot.”¹³³ Tehát több mint fél évszázaddal a történetek után is élénken élt Haszán pasa hőstetteinek története a hódoltsági oszmán katonaság körében. Az oszmán források köre is tovább bővíthető, s feldolgozásuknak 2017-ben egy egész kötetet szentelt Claire Norton.¹³⁴

A krónikás hagyományból végül Cselebi leírása lett a későbbi századokban a történetek fő forrása. A Kanizsa falai alatti események később sem szürkültek el, hanem a török történelmi tudat szerves részévé váltak. Mindez elsősorban Namik Kemalnak köszönhető, aki 1883-ban *Kanizsa* című művében e történetírókra támaszkodva írta meg újra Kanizsa ostromának történetét.¹³⁵ E munka sikeresen szólította meg a hanyatló oszmán állam lakosainak a hősi korokba vágyódó képzeletvilágát. Kemalnak köszönhetően a 20. századi török írók és történészek tovább éltették az 1601-es kanizsai ostrom hőstörténetét. Valószínűleg a vár elfoglalása azért került háttérbe, mert az újonnan kiépülő nemzetállam szakítani próbált az „oszmán expanzió” emlékével, viszont 1601 már nem támadó, hanem védekező harcként, valamint a török függetlenségi háború szinonimájaként értelmezhető. E hadi siker oly mélyen meggyökeresedett a török történeti emlékezetben, hogy a törökországi filmművészet is meglátta benne a lehetőséget, és 1982-ben *Kanije Kalesi* címmel egy nagyszabású történelmi filmet forgattak belőle, amelynek az egyik főszerepét a nemzetközileg is híres Cüneyt Arkın játszotta.

Az ezt követő évtizedekben is egymást követték Kemal és a többi Kanizsával foglalkozó szerző könyveinek újabb kiadásai, sőt, még mesekönyv is készült a témában, valamint napjainkra a közösségi és videómegosztó médiafelületeken is népszerűek a történeteket elmesélő posztok.

132 Sudár 2006, 1026.

133 Karácson 1904, 499.

134 Norton 2017. Továbbá: Ünlü 2016.

135 Kemal 1873.

Mindebből azt láthatjuk, hogy a török történeti emlékezetben Kanizsa neve a vár 1601-es sikeres megvédésével forrt össze, háttérbe szorítva a vár egy évvel korábbi elfoglalását is. Mindez pedig hasonló szerepet tölt be, mint Magyarországon Eger 1552-es ostroma.

Metszetek, térképek és rajzok az ostromokról

Külön kezelendő forráscsoportot képeznek a korszakban nagy népszerűségnek örvendő, Kanizsát (is) ábrázoló, elsősorban könyvekben vagy röplapokon helyet kapó metszetek és térképek. A tizenöt éves háborúval foglalkozó fa- és rézmetszetek közül sok kanizsai vonatkozásút találhatunk. Ezzel kapcsolatban három eseményt ábrázoltak: az 1600. és az 1601. évi ostromokat, valamint a várat feladó Paradeiser, Kugler és Nusch kivégzését.

Kanizsa elfoglalását és Mercoeur felmentési kísérletét elsőként Georg Kellernek a frankfurti vásári tudósításokban 1601-ben megjelent metszete mutatta be. Alkotása, bár többször téved, nem egy momentumában hűen tükrözi a helyszínt és a történeteket. Így bár forrását nem tudjuk megmondani, bizonyos hiteles információkkal mindenképpen rendelkezett. Wilhelm Peter Zimmermantól 1603-ból ismerünk egy, az ostromot bemutató metszetet. Egyedinek ugyanakkor nem mondható, mert egyértelműen Keller munkája alapján készült.¹³⁶ Létezik viszont egy más típushoz tartozó metszetkorpusz is, amely Mercoeurhoz köthető. A herceg magyarországi haditetteit bemutató francia sorozatban találunk több Kanizsa ostromával foglalkozó metszetet. Ezek a földrajzi viszonyokat, valamint a vár és a város elhelyezkedését nézve meglehetősen absztraktak, a hangsúlyt a felvonuló katonaságra és az összecsapásra helyezik.¹³⁷

A vár elfoglalásával szemben az 1601-es sikertelen ostromról jóval több metszet ismert. Ennek oka a vár alatt harcoló sereg nemzetközi összetételében

¹³⁶ Szalai 2021, 52–53.

¹³⁷ Fehrentheil-Gruppenberg 1937, 230–231., Szalai 2021, 53., 259–262.

keresendő. Alkotói között találjuk többek közt a neves Hans Siebmachert, Alexander Mairt, Dominicus Custost és – ismét – Georg Kellert. Kisebb-nagyobb eltérésekkel, de mind hasonló módon ábrázolták a várat, valamint az ostromló sereg táborait.¹³⁸ Az általuk használt ötszögű várabrázolás a 17. század egyik legismertebb típusa lett. Ezenkívül Siebmacher és Custos metszete azért is különleges, mert mindkettő az ostrom vége előtti állapotokat tükrözi. Rajtuk kívül több itáliai alkotást is ismerünk, például a római Giovanni Orlanditól, valamint a velencei Donato Rasciottitól. Ezek általában Sibmacher metszetének átvételén alapulnak, kivéve Giacomo Franco alkotását, ahol a tényekkel ellentétben sokkal inkább a képzelet erejére támaszkodott.¹³⁹

Paradeiser kapitány és társai, Georg Kugler zászlótartó, valamint Pongratz Nusch strázsamester kivégzése a korban komoly hírértékkel bírt. Ennek megfelelően több metszet is megörökítette az eseményeket. Ezeken általában a Babocsát feladó Georg Uhrmüller és társai lefejezésével, valamint felkötésével együtt ábrázolták a kanizsai tisztek végzetét. A metszetek közül elsősorban Hans Sibmacher, valamint a bécsi Wolff Halbmaister alkotásai lettek a legismertebbek.¹⁴⁰ Az eseménynek még évszázadokkal későbbi, 19. századi illusztrációja is született.

A korabeli ábrázolások mellett a későbbi évtizedekben készült metszetekhez tartozó leírásokban is gyakorta feltűnik az ostrom időpontja. Sőt, a 17–18. században készült, a Magyar Királyságot bemutató térképeken nem egy esetben további írásos információkat is fűztek Kanizsa jelöléséhez, vagy metszetet és leírást csatoltak a térkép széléhez, megemlékezve a vár elestéről. Ilyen térképnek számít például Vincenzo Maria Coronelli 1691-es, valamint Johann Baptist Homann 18. századi alkotása.

A metszeteken és térképeken kívül több korabeli, az 1600-as ostrom során a helyszínen készült rajzot is ismerünk. A Kanizsa alá küldött sereg főkvártélymestere, Hans Leonhard von Zell több tusrajzot is készített, bemutatva rajtuk

138 Szalai 2021, 60–61., 285–288. Ismerünk ezen kívül egy ismeretlen alkotótól származó német metszetet is az ostromról: Kanász 2020a.

139 Cennerné Wilhelmb 1972, 71–73., Szalai 2006, 17., 92.; 140–148. tábla, Szalai 2021, 62–63., 285–292.

140 Szalai 2021, 60., 282–284., 293., 308. A perről és az ítéletről: Cerwinka 1968. főképpen: 504.

a felvonuló császári sereg táborhelyeit, valamint a kanizsai várat is.¹⁴¹ Emellett pedig magának Mercoeur hercegnek az iratai között is találunk a kanizsai vár falait bemutató skiccet.¹⁴²

Összegzés

Kanizsa 1600. és 1601. évi keresztény kudarcainak hátterében elsősorban az ellátási nehézségek, valamint a nagyon korán beköszöntő, igen hideg tél állt. Ennek ellenére a kortársak és az utókor nagyon eltérően látta és láttatta a történeteket, amelyek értelmezésében nagy szerepet játszottak a vallási és politikai konfliktusok. Jelen tanulmányban Kanizsa elfoglalásának, valamint sikertelen visszafoglalási kísérletének eltérő interpretációit tekintettük át, és megvizsgáltuk, hogyan változott a történetek megítélése a magyar, olasz, német és török történelmi emlékezetben. Mindebből azt láthatjuk, hogy Kanizsa e két ostromát nemcsak hadügyi szempontból érdemes vizsgálni, hanem ugyanilyen hasznos lehet az emlékezetkutatás is.

A vizsgálat során láthattuk, hogy felettébb változatos források állnak ehhez rendelkezésre: jelentések, traktátusok, beszámolók, levelezések, országleírások, valamint több képzőművészeti alkotás, elsősorban metszetek is találhatók közöttük. Földrajzi eloszlásukat tekintve Magyarországon kívül a harcokban részt vevő felek országaiban található a legtöbb forrás, közülük is kiemelkedik a különösen gazdag itáliai forrásanyag. Az ostromok híre azonban a távoli Angliába is eljutott. Mindez azt bizonyítja, hogy a korabeli keresztény Európa érdeklődéssel követte a magyarországi, s ezen belül a kanizsai hadszíntér eseményeit. A két év közül egyértelműen 1601 emléke a dominánsabb. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy ekkor egy Európa számos államának katonaságát felvonultató keresztény sereg küzdött Kanizsa falai alatt.

Az események interpretációját vizsgálva eltérő értelmezési kereteket láthatunk. A korabeli magyar közvélemény elsősorban bűnbakokat keresett, amelyet

¹⁴¹ Ivanics 1992.

¹⁴² Gausz 2018, 406.

általában a németekben és Paradeiser kapitányban találtak meg. Takáts Sándor révén ez a legelterjedtebb nézet napjainkban is. A konfesszionalizáció e szakaszában az sem meglepő, hogy a protestáns magyar rendek a katolikusokat hibáztatták a kudarcokért, valamint Isten büntetését látták az eseményekben. Valószínűleg ezért nem találkozunk az események korabeli magyarországi ábrázolásával sem, ez alól csak a sárvári vár dísztermének az 1601-et bemutató freskója kivétel. Az elfogulatlanabb korabeli értékelések azonban egyértelműen az emberemlékezet óta nem látott hideg idővel magyarázták a történeteket.

A császári udvar is egyértelműen a protestáns Paradeisert és társait tartotta felelősnek a kudarcért, amelyért a kapitány az életével fizetett. Kivégzése nagy hírértékkel bírt a Monarchiában. Ennek ellenére a katolikusellenes interpretációk a Habsburg Birodalomban is elterjedtek voltak, például pápa- és jezsuita-ellenes gúnyénekeket költöttek az 1601-es fiaskó kapcsán.

Nagyon más utakat járt be az itáliai emlékezet, ahol a pápai és mantovai seregek miatt 1601 állt a középpontban. Rómában élénk figyelemmel kísérték a kanizsai fejleményeket, amelyről gazdag levéltári források állnak a kutatók rendelkezésére. A legnagyobb visszhangot VIII. Kelemen pápa unokaöccsének, a pápai seregeket vezető Gianfrancesco Aldobrandiniek a halála keltette. A pápai nepos testét Flaminio Delfini maradványaival egyetemben az Örök Városban nagy pompával temették el, a Capitoliumon lévő síremlékük és szobruk a mai napig élő mementója annak, hogy a Szentszék micsoda erőfeszítéseket tett az oszmánok magyarországi kiűzéséért.

Vincenzo Gonzaga mantovai herceg esete is egyedülálló. Bár az ostromtáborból elsőként, komoly feszültségek közepette hagyta el, mégis uralkodói reprezentációja szerves részévé tette Kanizsa ostromát. Azzal, hogy írásos és képzőművészeti emlékekbe is öntötte saját keresztes háborújának történetét, azt is el kívánta érni, hogy a belőle (is) bűnbakot kreáló hangokat elnémítsa, és másokra hárítsa a felelősséget. Hasonló módon járt el Mercoeur herceg. Bár a vár 1600. évi sikertelen felmentési kísérlete nem tekinthető az ő hibájának, mégis több, az erényeit kidomborító alkotás született később az udvarában.

A török emlékezet számára is 1601 lett a meghatározó év. Az oszmán történetírói hagyományokon alapulva Kanizsa 1601. évi sikeres megvédése olyan történelmi pillanat a török emlékezetben, mint a magyarok számára Eger 1552-

es megvédése, és a védelmet szervező Terjáki Haszán a hős és okos, az ellenség eszén ezernyi fortéllyal túljáró, misztikus hős lett. Alakja, valamint a vár megvédése napjainkra sem felejtődött el, többek közt a török filmművészet és az irodalom a mai napig ihletet merít belőle.

Az ostromok helyi, nagykanizsai emlékezetét vizsgálva azt láthattuk, hogy a népi emlékezetben több ponton – például földrajzi elnevezésekben és mondákban – évszázadokig továbbélt a két ostrom emléke. A vár feltárásával összekötve kívánt Krátky István polgármester és Banfi Florio a város vezetésével az 1930-as években a vár alatt harcoló keresztény katonáknak, valamint Gianfrancesco Aldobrandininek egy emlékpark létrehozásával és a hadvezér szobrának felállításával méltó emléket állítani. A terv azonban a világháború miatt kudarcra fulladt, és napjainkra Kanizsai Dorottya, Thury György és Zrínyi Miklós alakja határozza meg a város kora újkorral kapcsolatos emlékezetét. Ennek ellenére az elmúlt években fel-felmerült a régi tervek elővétele. Mindez azért is öröndetes lenne, mert a hazai közoktatásból és a magyar történelmi köztudatból szinte teljesen eltűnt események, s a több ezer, Kanizsáért harcoló keresztény katona áldozata így legalább helyi szinten újra közismert lenne.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- EOL** Evangélikus Országos Levéltár (Budapest)
- MTAKt** Magyar Tudományos Akadémia (Budapest), Kézirattár
és Régi Könyvek Gyűjteménye
- ÖNB** Österreichische Nationalbibliothek (Bécs)
- OSZK** Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

BIBLIOGRÁFIA

- Acsády 1897.** Acsády Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története. A magyar nemzet története.* Szilágyi Sándor (szerk.), Budapest, 1897.
- Aikin 1985.** Aikin, Roger: Christian Soldiers in the Sala dei Capitani. *Sixteenth Century Journal*, 16. (1985) 2. sz. 206–228.
- Arthus 1611.** Artus Dantiscanus, Gothardus: *Mercurius Gallobelgicus succenturiatus, sive rerum in Gallia et Belgio potissimum: Hispania quoque, Italia, Anglia, Germania, Ungaria, Transylvania, vicinisque locis, ab Anno 1593. usque ad annum 1603. gestarum, historica narratio continuata.* VI. Francfurti, 1611.
- Bagi 2013.** Bagi Zoltán Péter: Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma. *Aetas*, 28. (2013) 1. sz. 5–30.
- Bagi 2014.** Bagi Zoltán Péter: A töröksegély kérdése az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésen. *Századok*, 148. (2014) 5. sz. 1187–1207.
- Bagi 2016.** Bagi Zoltán Péter: „Én alig voltam erősb és rettenetesb harczon es viadalon, mint ez vala.” A keresztény és oszmán főserég harca 1601-ben. *Isz-kaszentgyörgy*, 2016.
- Bagi 2020.** Bagi Zoltán Péter: Moháctól Zsitvatorokig (1526–1606) In: Mészáros Kálmán (szerk.): *Magyarország hadtörténete II. Az oszmán hódítás kora 1526–1718.* Budapest, 2020. 13–106.
- Balogh 1896.** Balogh János: *Nagy-kanizsa város és vidékének hadtörténelmi leírása.* Nagykanizsa, 1896.
- Banfi 1940.** Banfi Florio: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadiválalatai. Harmadik és befejező közlemény. *Hadtörténelmi Közlemények*, 41.

- (1940) 143–156.
- Banfi 2005.** Banfi, Florio: *Magyar emlékek Itáliában*. Kovács Zsuzsa – Sárközy Péter (szerk.), Szeged, 2005.
- Barbarits 1929.** Barbarits Lajos: *Nagykanizsa*. Budapest, 1929.
- Benda 1983.** Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594–1602. *Hadtörténelmi Közlemények*, 76. (1983) 4. sz. 651–681.
- Benkő 2015.** Benkő László: *A Zrínyiek. A lángelme*. Budapest, 2015.
- Bitnitz 1825.** Bitnitz Lajos: Két Levél Szala Vármegyebeli utazásról. *Tudományos Gyűjtemény*, (1825) 7. köt. 56–72.
- Bodri – Madarász – Zsadányi 1935.** Bodri László – Madarász Gyula – Zsadányi Oszkár (szerk.): *Zalavármegye ismertetője*. Sopron, 1935.
- Bocatius 2014.** Bocatius, Johannes: *Hungaroteutomachia vel colloquium de bello nunc inter Caesareos et Hungaros excitato. Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról*. Közreadja: Kees Teszelszky – Tóth Gergely, Budapest, 2014.
- Borsoi 2007.** Borsoi, Maria Barbara Guerrieri: Il palazzo Aldobrandini, già Parisani, al Pozzo delle Cornacchie e gli affreschi di Pietro Veri. *Bollettino d'Arte*, 92. (2007) 89–98.
- Brancucci 1980.** Brancucci, Filippo: *L'assedio di Canisa. Nei documenti inediti del Archivio Segreto Vaticano*, Roma, 1980.
- Birckenstein 2001.** Birckenstein, Anton Ernst Burckhardt von: *Das Geometriebuch des Kronprinzen. A trónörökös mértankönyve*. Közreadja és a bevezető tanulmányt írta: Rózsa György, Budapest, 2001.
- Brunelli 2018.** Brunelli, Giampiero: *La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601)*. Roma, 2018.
- Burattelli 1992.** Burattelli, Claudia: L'intermezzo mancato: Federico Follino e l'assedio di Canissa. *Medioevo e Rinascimento*, 6. (1992) 3. sz. 133–150.
- Cennerné Wilhelmb 1972.** Cennerné Wilhelmb Gizella: A kanizsai vár metszetábrázolásainak típusai. In: H. Kerecsényi Edit (szerk.): *A nagykanizsai Thúry György Múzeum jubileumi emlékkönyve. 1919–1969*. Nagykanizsa, 1972. 69–83.
- Cerwinka 1968.** Cerwinka, Günther: Die Eroberung der Festung Kanizsa

- durch die Türken im Jahre 1600. In: Alexander Novotny – Berthold Sutter (Hrsg.): *Innerösterreich 1564-1619*. Graz, 1968. 409–511.
- Chytraeus 1611.** Chytraeus, David: *Saxonia ab Anno Christi 1500. usque ad Annum M.DC.* Lipsiae, 1611.
- Continuatio 1602.** *Ungarische und Siebenbürgische Kriegshändel und aussführliche Beschreibung. Was sich von dem Herbst dess nechst abgeloffenen 1601. jährs biss auff den Herbst dieses gegenwertigen 1602. Jahrs...*, Getruckt zu Lieh, durch Conrad Nefen im Jahr 1602.
- D'Annunzio 1910.** D'Annunzio, Gabriele: *Forse che sì forse che no*. Milano, 1910.
- Dávid–Fodor 1983.** Dávid Géza – Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. I. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. (1983) 2. sz. 278–296.
- Dogliani 1622.** Dogliani, Giovanni Nicolò: *Compendio historico universale*. Venetia, 1622.
- Domokos 2016.** Domokos, György: Dal Zammartino al Monteverdi. Alcune fonti modenesi sui rapporti musicali e teatrali nel Rinascimento ungherese. In: Ludmann, Ágnes (a cura di): *Italia nostra. Studi filologici italo-ungheresi*. Budapest, 2016. 22–39.
- Errante 1915.** Errante, Vincenzo: „Forse che sì, forse che no”. *La terza spedizione del duca Vincenzo Gonzaga in Ungheria alla guerra contro il Turco (1601)*. Milano, 1915.
- Fehrentheil-Gruppenberg 1937.** Fehrentheil-Gruppenberg László: Mercoeur lotharingiai herceg magyarországi szereplése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 38. (1937) 1. sz. 205–234.
- Ferrari 2018.** Ferrari, Daniela: A Mantovai Állami Levéltár magyar vonatkozású iratai. In: Domokos György–Kuffart Hajnalka–Szovák Márton (szerk.): *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Piliscsaba, 2018. 29–39.
- Finucci 2015.** Finucci, Valeria: *The Prince's Body. Vincenzo Gonzaga and Renaissance Medicine*. Cambridge–London, 2015.
- Fraknoi – Károlyi 1885.** Fraknoi Vilmos–Károlyi Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae. 9. 1598–1601*. Budapest, 1885.

- Fraknoi – Károlyi 1890.** Fraknoi Vilmos–Károlyi Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 10. 1602–1604.* Budapest, 1890.
- Fraknoi 1903.** Fraknoi Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal, A mohácsi vésztől Magyarországnak a török járom alól fölszabadításáig, 1526–1689. III.* Budapest, 1903.
- G. Etényi 2008.** G. Etényi Nóra: A »türkenlied« reneszánszai - A magyar vonatkozású német népelemek típusai és életszerűsége. In: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Tudomány és hagyományörzés.* Eger, 2008. 69–91.
- Galavics 2000.** Galavics Géza: A sárvári vár török–magyar csataképei 1653-ból. In: Söptei István (szerk.): *Sárvár története.* Sárvár, 2000. 451–469.
- Gausz 2018.** Gausz Ildikó: *Magyarország vonzásában. Francia ajkú utazók a kora újkori Magyarországon (1554-1608).* [doktori disszertáció] Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2018.
- Györök 1862.** Györök György: Utiképek Zalából. *Balaton-Füredi Napló*, 2. (1862) 3. sz. 22–23., 4. sz. 30–31.
- Halis 1895.** Halis István: Nagy-Kanizsa város története. *Ország-Világ*, 16. (1895) 50. sz. 783–786.
- Hasenauer – Pámer 2017.** Hasenauer Rajmund–Pámer András (szerk.): *Kanizsa vára. Egy elfeledett vár újraéledése.* [h.n.] 2017.
- Háy 2004.** Háy János: *Dzsigerdilen (A szív gyönyörűsége). Török korom.* Budapest, [2004.]
- Horváth 1861.** Horváth Gyula: *Kanizsa város története s annak jelen viszonyai.* Kanizsa, 1861.
- Huszthy – Kanász – Szovák 2018.** Huszthy Bálint–Kanász Viktor–Szovák Márton: A hadi kudarc állatorvosi lova. Ercole Torbidi jelentései Kanizsa 1601. évi ostromáról. In: Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton (szerk.): *Vestigia II. Magyar források Itáliából.* Piliscsaba, 2018. 143–172.
- Illésházy 1863.** Gr. Illésházy István nádor följegyzései, 1592...1603 és Hidvégi Mikó Ferenc históriája. 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával. Kazinczy Gábor (közli), Pest, 1863.
- Istvánffy 2009.** Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3. Benits Péter (s.a.r.), Budapest, 2009. (Törté-

nelmi Források 1.)

- Ivanics 1992.** Ivanics Mária: A császári felmentő sereg útja Kanizsára egykorú ábrázolások tükrében (1600. szeptember 16–október 13.). *Zalai Múzeum*, 4. (1992) 45–53.
- Jankovich 1980.** Jankovich Ferenc: *Dunántúli végeken. A tél fia*. Budapest, 1980.
- LASJ 1600.** *Litterae annuae Societatis Jesu anni 1600*. Antverpiae, 1618.
- LASJ 1602.** *Litterae annuae Societatis Jesu anni 1602*. Antverpiae, 1618.
- Kálmán 1980.** Kálmán Béla: Zala megyei várak és városok 1684-ben. *Zalai Hírlap*, 36. (1980) 204. sz. 8.
- Kanász 2019a.** Kanász Viktor: Egy füstbe ment terv. Gianfrancesco Aldobrandini szobra és a kanizsai Hősök ligete. *Kanizsai antológia*, 20. (2019) 246–268.
- Kanász 2019b.** Kanász Viktor: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről. *Castrum*, 22. (2019) 1–2. sz. 79–92.
- Kanász 2020a.** Kanász Viktor: Egy ismeretlen metszet Kanizsa 1601-es ostromáról. *Kanizsai antológia*, 21. (2020) 239–247.
- Kanász 2020b.** Kanász Viktor: Kanizsa és a mohácsi csata. In: Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila (szerk.): *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei*. Budapest, 2020. 93–105.
- Kanász 2021.** Kanász Viktor: *Oroszlán a végvárban. Thury György és Nagykanizsa*. Nagykanizsa, 2021.
- Karácson 1904.** *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664*. Karácson Imre (ford.), Budapest, 1904.
- Karácson 1916.** *Török történetírók 3. (1566–1659)*. Karácson Imre (ford.), Budapest, 1916.
- Kelenik 1997.** Kelenik József: A Kanizsa–sormási ütközet 1600. október 7–13. *Zalai Múzeum*, 7. (1997) 37–43.
- Kelenik 2013.** Kelenik József: Magyarország, a kereszténység védőbástyája 1526–1606. In: Hermann Róbert (szerk.): *Kis magyar hadtörténet*. Budapest, 2013. 63–83.
- Kemal 1873.** Kemal, Namik: *Kanije*. Istanbul, 1873.

- Keserű 1995.** Keserű Bálint (szerk.): *Jezsuita okmánytár I/1. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok. 1601–1606.* Balázs Mihály–Kruppa Tamás–Lázár István Dávid–Lukács László (s.a.r.), Szeged, 1995.
- Klein 1603.** Klein, Dionysius: *Discours, Rathschlag, und Bedencken...* Stutgarten, 1603.
- Knolles 1603.** Knolles, Richard: *The Generall Historie of the Turkes.* London, 1603.
- Kovács 1995.** Kovács József László: *Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája (1526–1616).* Sopron, 1995.
- Kovács 1998.** Kovács József László: Zrínyi-iratok a grazi Landesarchivban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 4. sz. 911–927.
- Krenn 1998.** Krenn, Peter: Die gescheiterte Rückeroberung von Kanischa 1601 und ihre Auswirkungen auf das Landeszeughaus in Graz. In: H. Simon Katalin (szerk.): *Népek a Mura mentén. Völker an der Mur. Ljudi uz Muru. Ljudje ob Muri.* Zalaegerszeg, 1998. 197–202.
- Kruppa 2002.** Kruppa Tamás: Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601–1602-ben. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (2002) 2. sz. 281–308.
- Kruppa 2014.** Kruppa Tamás: Magyarország és a magyarok a 16-17. századi itáliai közvéleményben. A tizenöt éves háború hatása a magyarságtoposzokra és sztereotípiákra. *Obeliscus*, 1. (2014) 1. sz. 65–80.
- Kruppa 2019.** Kruppa Tamás: Olasz csapatok Kanizsa alatt 1601-ben. Megjegyzések egy kudarcba fulladt hadjáratról. In: Bagi Zoltán Péter (szerk.): „...ugy irhassak, mint volt...”. *Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Tóth Sándor László tiszteletére.* Szeged, 2019. 139–149.
- Kruppa 2020a** Kruppa Tamás: Egy pápai hadbiztos a magyarországi hadszíntéren. Giacomo Serra jelentései az 1602–1603. évekből. *Lymbus*, (2020) 95–146.
- Kruppa 2020b** *Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601).* Gianfrancesco Aldobrandini levelezését feltárta, közreadja és a kísérőtanulmányt írta: Kruppa Tamás, Budapest–Róma, 2020.
- Lavin 2007.** Lavin, Irving: *The Art of Gianlorenzo Bernini. I.* London, 2007.
- Leffler 1911.** Leffler Béla: Magyar vonatkozású német népénekek. III. közl.

- Századok*, 45. (1911) 3. sz. 171–186.
- Losontzi 1773.** Losontzi István: *Hármas kis tükör*. Posony, 1773.
- M. Csóti 2021.** M. Csóti Ágnes: *Karnevál, koronavírus idején*. Nagykanizsa, 2021.
- Maggiorotti – Banfi 1933.** Maggiorotti, Leone Andrea–Banfi Florio: *Pietro Ferabosco. Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1933) 1. sz. 156–173.
- Magyari 1979.** Magyari István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Katona Tamás (s.a.r.), Budapest, 1979.
- Marchthaler 2020.** *Veit Marchthaler magyar dolgainak leírása az 1588-as évtől*. Németh S. Katalin (ford., sajtó alá rendezte és bevezette), Budapest, 2020.
- Meteren 1618.** Meteren, Emanuelis van: *Descriptio bellorum inferioris Germaniae ab anno 1597, ad annum usque 1610...* Amstelreodami, 1618.
- Méri 1988.** Méri István: *A kanizsai várásatás*. Kovalovszki Júlia (s.a.r.), Budapest, 1988.
- Monteverdi 1998.** Monteverdi, Claudio: *Levelek, elméleti írások*. szerk. Lax Éva, Budapest, 1998.
- Narratio... 1604.** *Narratio historica obsidionis Canisiae anno 1601. factae*. Bionti, 1604.
- Norton 2017.** Norton, Claire: *Plural pasts. Power, identity and the Ottoman sieges of Nagykanizsa Castle*. Abingdon–Oxon–New York, 2017.
- Okányi 1892.** Okányi Pál: Somogy megyének közigazgatása a török uralom alatt és után a megye visszaállításaig. Danilovics János (közli): *A Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnázium értesítője az 1891–92. isk. évről*. Kaposvár, 1892. 2–34.
- Ortelius 1602.** Ortelius, Hieronimus: *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg, 1602.
- Óváry 1894.** Óváry Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevélmásolatai. 2. A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai*. Budapest, 1894.
- Pachinger 1896.** Pachinger Alajos (közzéteszi): *Értesítő a kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló nagykanizsai katolikus főgymnasiumról az 1895–96. tanévben*. Nagykanizsa, 1896.

- Pálffy 2002.** Pálffy Géza: Egy szlavóniai köznemesi familia két ország szolgálatában: a budróci Budor család a XV-XVIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 4. sz. 923–1007.
- Papp – Végh 1964.** Zala megye földrajzi nevei. Papp László – Végh József (szerk.): *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg, 1964.
- Passuth 1957.** Passuth László: *A mantuai herceg muzsikusa*. Budapest, 1957.
- Pethő 1662.** Pethő Gergely: *Rövid magyar krónika sok rend-béli fő históriás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és íratott Petthő Gergelytől*. [Bécs], 1662.
- Pietrangeli 1962.** Pietrangeli, Carlo: La sala dei Capitani. *Capitolium*, 37. (1962) 640–648.
- Riseberg 1596.** Riseberg, Laurentius: *Compendiaria Praecipuarum Rerum Turcicarum Relatio Septem distinctis capitibus Turcorum Originem...* Helmaestadii, 1596.
- Rózsa 1993.** Rózsa Miklós: *Kanizsa mecsetből kialakított plébániatemploma 1690–1700 között*. Nagykanizsa, 1993.
- Sahin-Tóth 2006a** Sahin-Tóth, Péter: Autour de la guerre de Hongrie (1593–1606). In: Oborni Teréz (szerk.): *Ad astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai. Études de Péter Sahin-Tóth*. Budapest, 2006. 85–101.
- Sahin-Tóth 2006b** Sahin-Tóth Péter: A vallon-francia katonaság sajátos szerepe a hadviselő felek közötti kapcsolatokban a tizenöt éves háború idején. In: Oborni Teréz (szerk.): *Ad astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai. Études de Péter Sahin-Tóth*. Budapest, 2006. 103–112.
- Sahin-Tóth 2006c** Sahin-Tóth Péter: A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600). In: Oborni Teréz (szerk.): *Ad astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai. Études de Péter Sahin-Tóth*. Budapest, 2006. 113–125.
- Sahin-Tóth 2006d** Sahin-Tóth Péter: Lotaringia és a tizenöt éves háború. In: Oborni Teréz (szerk.): *Ad astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai. Études de Péter Sahin-Tóth*. Budapest, 2006. 253–298.
- Salvagni 2017.** Salvagni, Isabella: *Il destino manifesto: gli Aldobrandini di Clemente VIII e la Minerva*. Roma, 2017.
- Sárközy 2010.** Sárközy Péter: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlé-*

- kek Rómában, magyarok emlékei Rómából.* Budapestini, 2010.
- Schraven 2014.** Schraven, Minou: *Festive Funerals in Early Modern Italy. The Art and Culture of Conspicuous Commemoration.* Farnham, 2014.
- Smith 1630.** Smith, John: *The True Travels, Adventures and Observations of Captain John Smith in Europe, Asia, Affrica and America, from Domini 1593 to 1629.* London, 1630.
- Smith 1980.** Smith, John: *John Smith kapitány utazásai és cselekedetei. 1580–1631.* C. Cutean Éva (s.a.r.), Bukarest, 1980.
- Sogliani 2015.** Sogliani, Daniela: Massimamente delle cose di Costantinopoli. I Gonzaga e i turchi nei documenti dell'Archivio di Stato di Mantova dalla metà del Cinquecento al sacco della città. In: *Venezia Cinquecento.* 23. (2015) 46. sz. 155–182.
- Spontone 1602.** Spontone, Ciro: *Attioni de' re dell'Ungaria.* Bologna, 1602.
- Stauffer 1886.** Stauffer, Albrecht: Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, VII. (1886) 265–313.
- Stevens 1980.** Stevens, Denis (ed.): *The Letters of Claudio Monteverdi.* Cambridge, 1980.
- Sudár 2006.** Sudár Balázs: Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel. *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. (2006) 4. sz. 1025–1058.
- Szakonyi 2018.** Szakonyi Balázs: A kanizsai vár 1600-as elméleti rekonstrukciója. *Várak, kastélyok, templomok*, 14. (2018) 6. sz. 18–21.
- Szalai 2006.** Szalai Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800. I. A mai Magyarország.* Budapest, 2006.
- Szalai 2021.** Szalai Béla: *A tizenötéves háború metszeteken.* Budapest, 2021.
- Szamosközy 1880.** Szamosközy István *történeti maradványai, 1566—1603.* 4. *Vegyés följegyzések.* Szilágyi Sándor (kiadja), Budapest, 1880.
- Szovák 2018a** Szovák Márton: Kanizsa másodszor. Federico Ghislieri haditerve Kanizsa visszafoglalására (1602). *Lymbus*, (2018) 193–209.
- Szovák 2018b** Szovák Márton: Espugnazione per negati: La fortezza di Kanizsa al centro di un trattato secentesco di arte militare. *Verbum*, 19. (2018) 1–2. sz. 119–127.
- Szovák 2021.** Szovák Márton: Federico Ghislieri hadmérnök szakírói tevé-

- kenysége különös tekintettel a tizenöt éves háborúra. *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 1. sz. 73–101.
- Takáts 1926.** Takáts Sándor: A gyáva Paradeiser. *Budapesti Hírlap*, 46. (1926) 90. sz. 1–2.
- Takáts 1927.** Takáts Sándor: *Szegény magyarok*. Budapest, 1927.
- Takáts 1929.** Takáts Sándor: A Zrinyiek magyarsága. *Magyarság*, 10. (1929) 58. sz. 1–2.
- Tarján 2009.** Tarján Bence: Cseh pamflet Kanizsa 1601. évi ostromáról. *Magyar Sion*, 45. (2009) 1. sz. 89–98.
- Timár 1960.** Timár Ede: Az áruló Paradeiser ezredes. *Zalai Hírlap*, 16. (1960) 304. sz. 12.
- Timon 1764 .** Timon, Samuel: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum a nativitate...* Claudiopoli, 1764.
- Toifl 1999.** Toifl, Leopold: Zur Invalidenversorgung in alter Zeit. In: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, 49. (1999) 253–260.
- Tóth 1986.** Tóth Sándor László: A kanizsai csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 99. (1986) 2. sz. 253–270.
- Tóth 1989.** Tóth Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1595–1600.* [h.n.] 1989.
- Tóth 2000.** Tóth Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenötéves háború.* Szeged, 2000.
- Tóth 2021.** Tóth Tamás: *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből.* Budapest, 2021.
- Tusor – Nemes 2011.** *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605).* Tusor Péter – Nemes Gábor (közreadja), Budapest–Róma, 2011.
- Tusor 2011.** Závodszky György naplója. 1586–1624. Tusor Péter (fordította, a jegyzeteket és az előszót írta), Budapest, 2011.
- Ünlü 2016.** Ünlü, Osman: Erken Dönem Tarihî ve Edebî Kaynaklarda Kaniye Müdafaası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5. (2016) 4. sz. 690–720.
- V. Molnár 1987.** V. Molnár László: *Kanizsa vára.* Budapest, 1987.
- Varsevicius 1601.** Varsevicius, Christophorus: *Paradoxa, Quibus de origine ge-*

neris et nominis Poloni adiunctus est Dialogus, 1. Romae, 1601.

Vámbéry 1887. Vámbéry Ármin: Kanizsa (1600–1601). *Századok*, 21. (1887) 9–10. sz. 716–726., 798–826.

Vándor 1994. Vándor László: Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. In: Béli József – Rózsa Miklós – Rózsáné Lendvai Anna (szerk.): *Nagykanizsa városi monográfia. 1.* Nagykanizsa, 1994. 215–424.

Vándor 2017. Vándor László: Újabb adatok a középkori Kanizsa mezőváros topográfiájához. *Zalai Múzeum*, 23. (2017) 16–184.

Veress 1943. Veress Endre: *Carillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai (1591–1618)*. Budapest, 1943.

Vigilio 1992. Vigilio, Giovanni Battista: *La Insalata. Cronaca mantovana dal 1561 al 1602*. Ferrari, Daniela–Mozzarelli, Cesare (eds.), Mantova, 1992.

Vizi 1990. Vizi László: Bűnbakkeresés Bécsben. *Fejér Megyei Hírlap*, 46. (1990) 64. sz. 6.

Wagner 1684. Wagner, Johann Cristoph: *Delineatio Provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici...* Augspurg, 1684.

Wodianer-Nemessuri 2019. Wodianer-Nemessuri Zoltán: *Alkony (1580–1605)*. Budapest, 2019.

Zeiler 1997. Zeiler, Martinus: *A magyar királyság leírása*. Kollega Tarsoly István (szerk.), Glósz József – Élesztős László (ford.), Szekszárd, 1997.

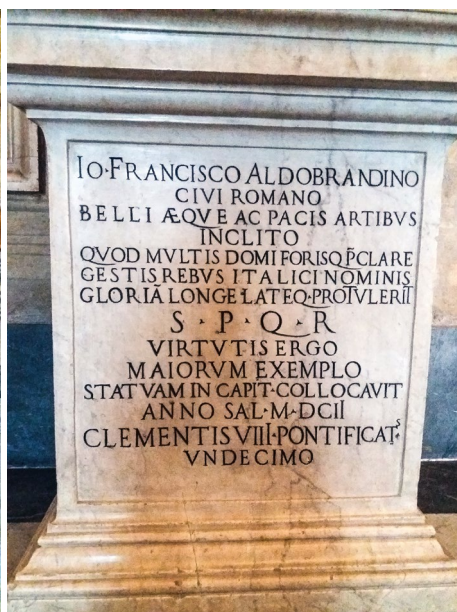
KÉPMELLÉKLET

1. Hans Rudolf Miller alkotása a sárvári várban, 1653.
(a szerző felvétele)

2. Gianfrancesco Aldobrandini sírja a római Santa Maria in Ara Coeli templomban
(a szerző felvétele)

3. Gianfrancesco Aldobrandini szobra a Capitoliumi Múzeumok épületében a Palazzo dei Conservatori egyik termében (a szerző felvétele)

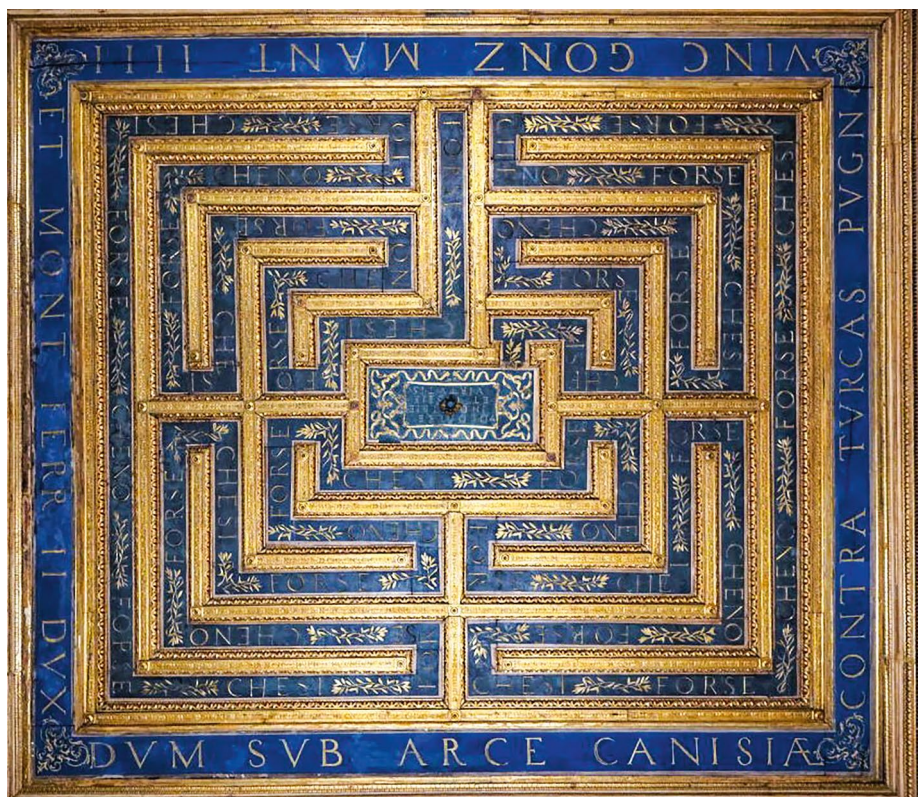
4. Flaminio Delfini emlékműve a Capitoliumi Múzeumok épületében a Palazzo dei Conservatori egyik termében (a szerző felvétele)

5. A Santa Maria in Ara Coeli (középen) és a Capitoliumi Múzeumok épülete (balra)
(a szerző felvétele)

6. Flaminio Delfini sírja a római Santa Maria in Ara Coeli templomban
(a szerző felvétele)

7. A mantovai Palazzo Ducale labirintusa

Forrás: Wikipedia

8. Wegroszta Zoltán alkotása Kanizsa 1600. évi elfoglalásáról –
1 áttekintő és 2 részlet
(Hohl Zoltán felvétele)

9. Paradeiser és társai kivégzése (Hans Sibmacher metszete)

Forrás: Wikipedia

10. Georg Paradeiser kivégzése
Continutatio 1602, 17a

Einrichtung des Oberst Paradeiser. (Seite 842.)

11. Paradeiser kivégzésének 19. századi ábrázolása

Forrás: Wikipedia

12. Kanizsa 1601. évi ostroma (Hans Siebmacher metszete)

TGyM K.2001.1.

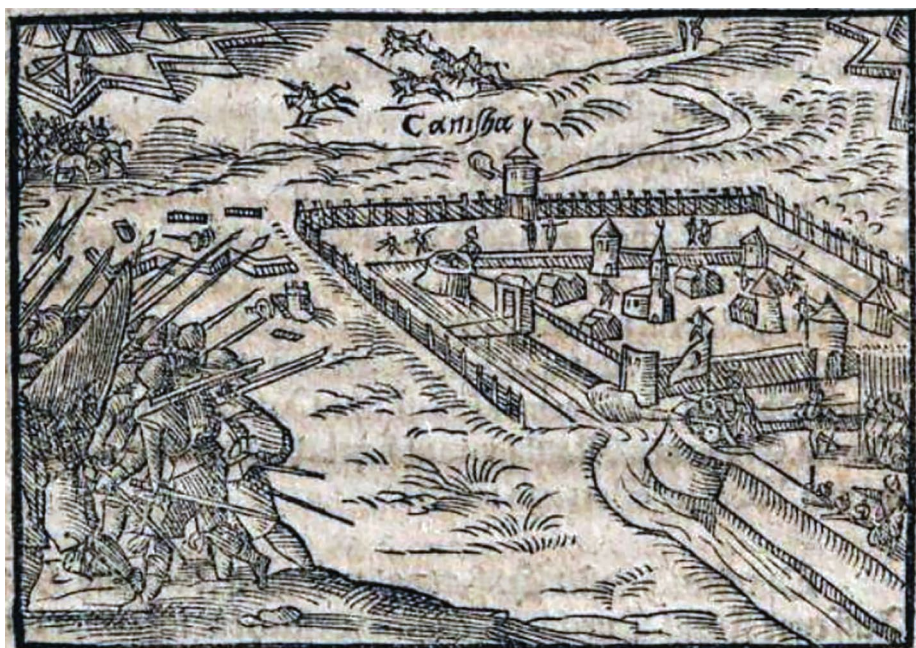

13. Kanizsa 1601. évi ostroma (Georg Keller metszete)

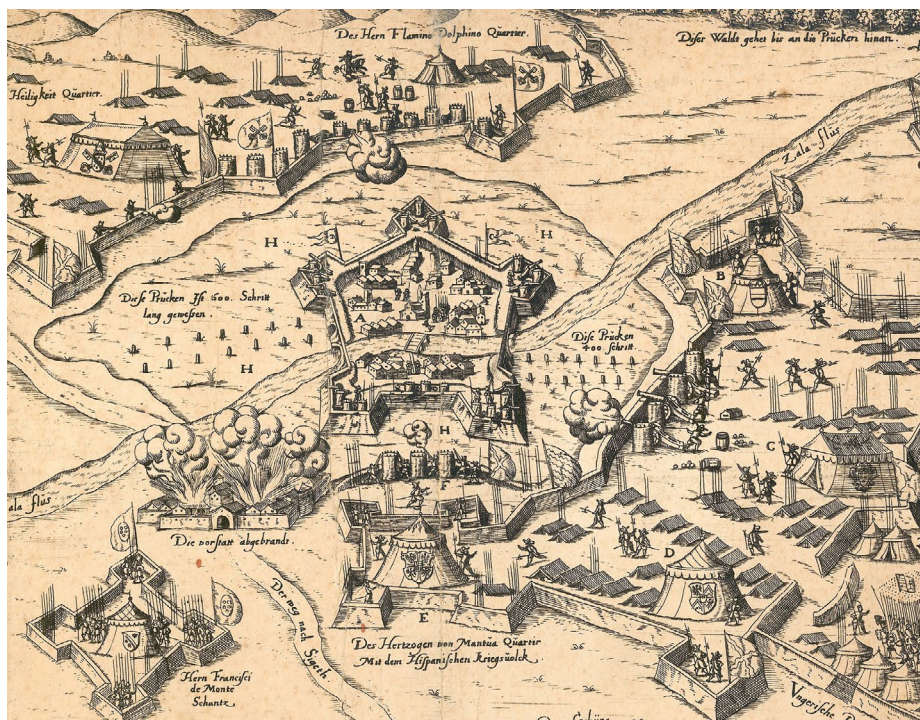
TGyM K.2000.2.

14. Kanizsa 1601. évi ostroma (ismeretlen alkotó)
 TGyM K.55.68.

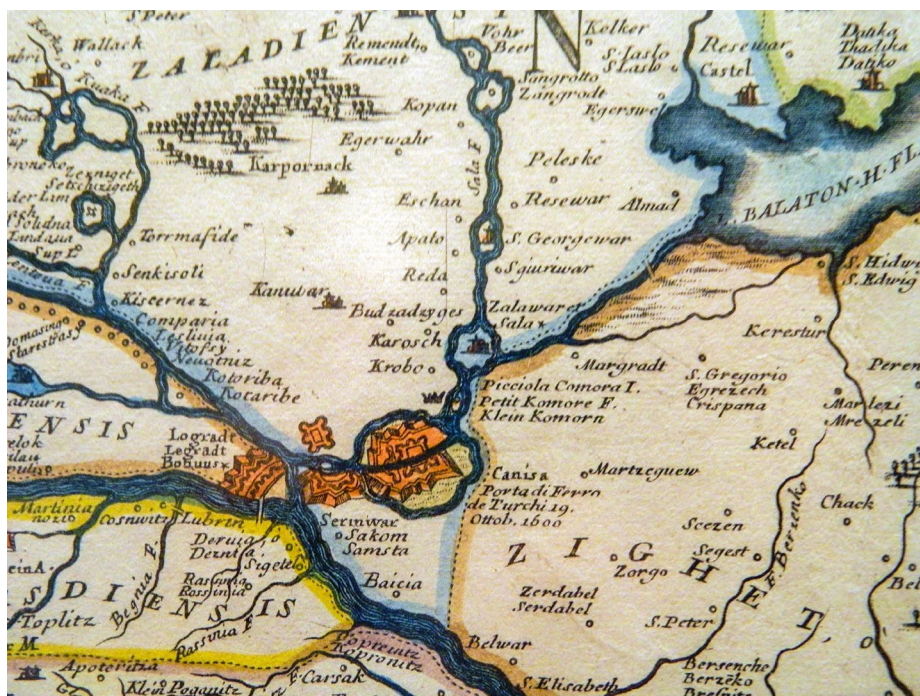
15. Kanizsa 1601-es ostromának feladása
Continuatio 1602, 20b

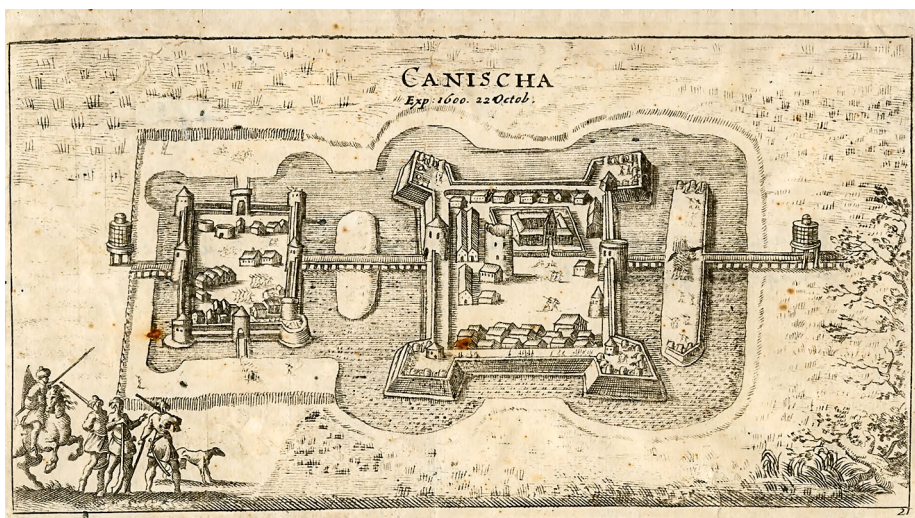
16. Kanizsa 1601-es ostroma (részlet Hans Siebmacher metszetéből)
TGyM K.66.6.

17. Kanizsa várának és városának makettje a kanizsai Erzsébet téren.
Szemenyey-Nagy Tibor alkotása, 2012.
(a szerző felvétele)

18. Kanizsa Vincenzo Maria Coronelli 1691-ben készült térképén
(a szerző felvétele)

19. 17. századi metszet Kanizsáról, a vár elestének dátumával.

TGYM K.2001.2.

20. Kanizsa Johann Baptist Homann: Danubii fluminis pars media,
in qua Hungaria... című térképén a 18. század első feléből
(A szerző felvétele)

A KÖTET SZERZŐI

BAGI ZOLTÁN PÉTER főlevéltáros, Győr Megyei Jogú Város Levéltára.

GIAMPIERO BRUNELLI tudományos munkatárs, Sapienza. Università di Roma.

ILLIK PÉTER tudományos munkatárs, Magyarságkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont.

KANÁSZ VIKTOR tudományos segédmunkatárs, Magyarságkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH).

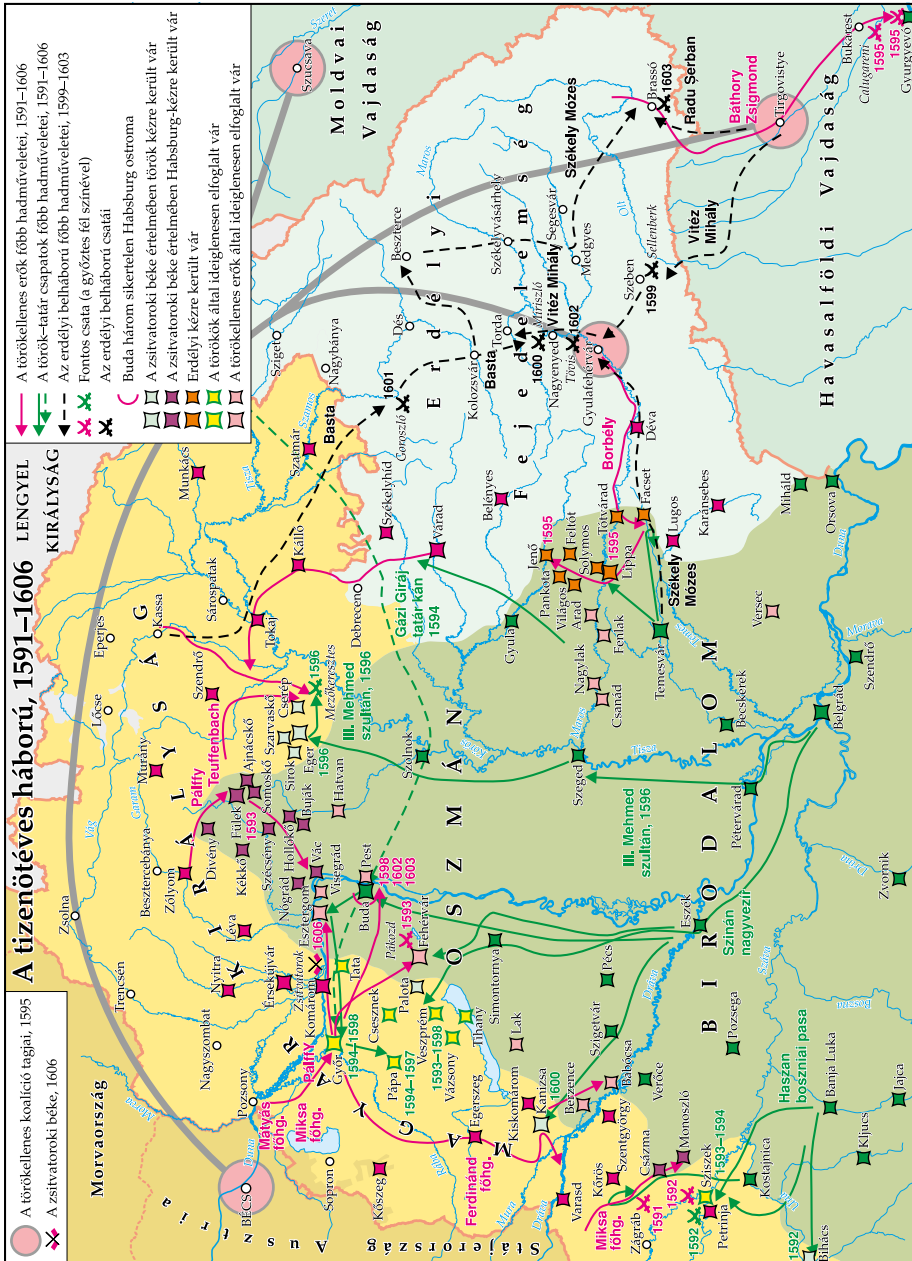
KENYERES ISTVÁN főigazgató, Budapest Főváros Levéltára.

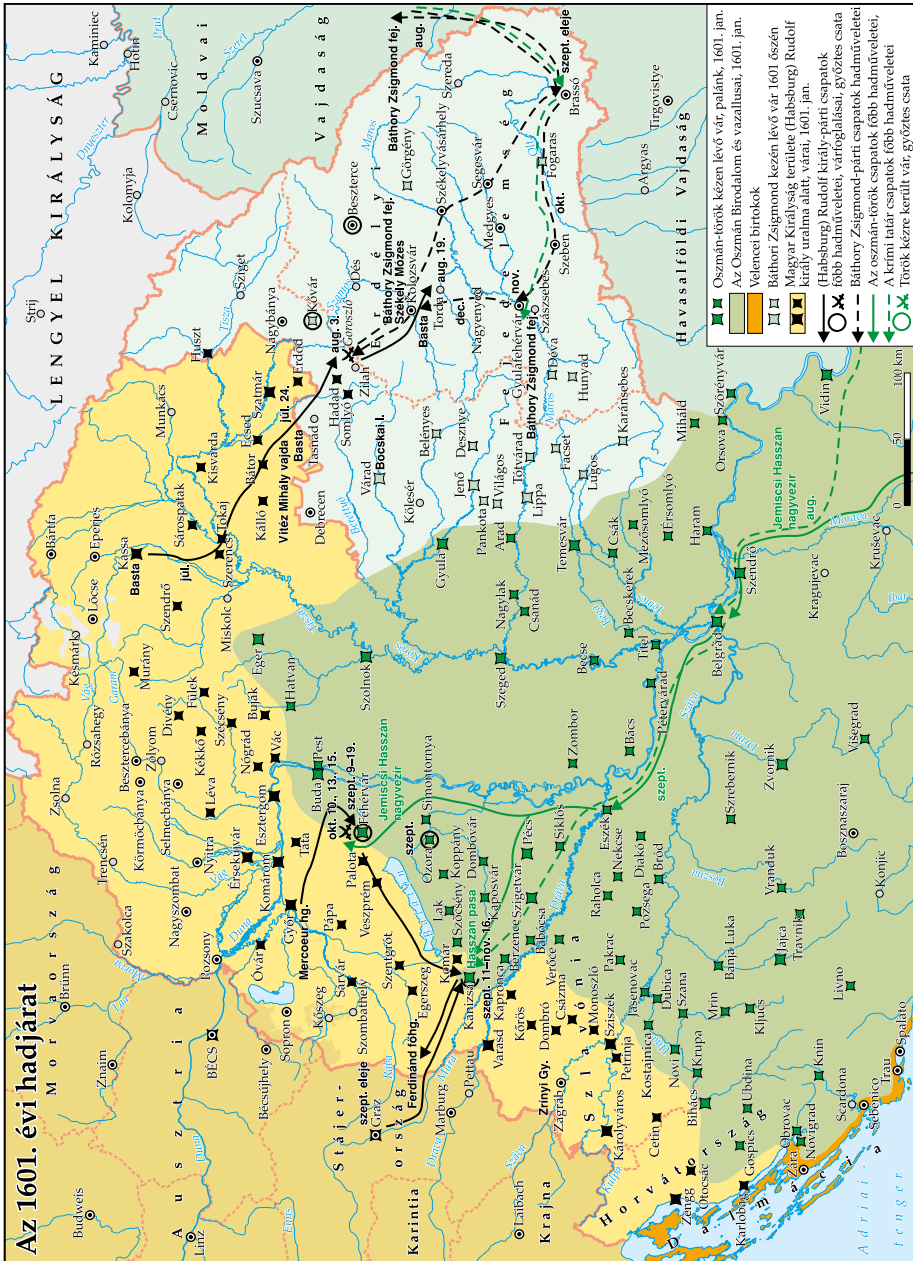
KRUPPA TAMÁS egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem; tudományos főmunkatárs, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH).

NAGY-L. ISTVÁN tudományos főmunkatárs, Magyarságkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont.

SZÁRAZ CSILLA igazgató, Thúry György Múzeum.

TÉRKÉPEK

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Uri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém, ookpress.hu

Európa elfeledett hadszíntere

A Magyarságkutató Intézet azzal a céllal hívta életre az Európa elfeledett hadszíntere című konferenciasorozatot, hogy rámutasson a tizenöt éves háború dunántúli eseményeinek fontosságára. Az első konferencia előadásain az érdeklődők megismerhették a korabeli hadügyi változásokat, a zsoldos seregek felállításának és az ehhez szükséges pénz előteremtésének nehézségeit, valamint azt a példátlan nemzetközi keresztény összefogást, amely bár átütő eredményeket ekkor még nem ért el, arra a század második feléig várni kellett, de már felvillantotta az oszmánokkal folytatott sikeres harc lehetőségét. Emellett nemcsak a korabeli hadi eseményekkel, hanem azok legfontosabb színterével, a korabeli várakkal, valamint az egyes események interpretálási lehetőségeivel, emlékezetével is foglalkoztak az előadók. Az előadások írott változatát tartalmazó első kötet középpontjában elsősorban a dunántúli, azon belül is a pápai és kanizsai események állnak.

